

The Organ and Orthodox Spirituality

by Fr. George Metallinos

Τὸ ἄρθρο ποὺ ἀκολουθεῖ εἶναι στὰ ἑλληνικά. Παραθέτουμε ἐδῶ στὰ ἀγγλικά μιὰ σύνοψι τῶν περιεχομένων τοῦ ἁρθρου:

Introductory Statements

- Orthodox hymnography and Byzantine music are genuine expressions of the Orthodox Church, whereas Western music is not.
- We can be certain of the worth of Byzantine music because it has withstood the test of time in the Church.
- Every new composition of ecclesiastical music must be a substantial product of existing ecclesiastical music in order for our worship to be protected from elements that are foreign to it.
- I (Fr. George) am from Corfu and have studied Western music systematically. Thus, my opinions are not a result of predispositions or due to a dislike for foreign things or out of ignorance.

Purpose of Ecclesiastical Music

- Orthodox hymnography is dogmatic, and therefore the music used for it must assist in conveying those dogmas. Although music itself is not dogmatic, it indirectly affects man and his salvation. Only when we view our worship as the time and place for our union with God will we give our music its true meaning.
- Byzantine music is not excessively pleasant to the ear, but just pleasant enough to serve its purpose and not harm the essential part of the hymns, which is the words. When ecclesiastical music becomes excessively pleasant, the soul attaches herself to it and loses compunction and repentance. According to St. Basil

the Great, the pleasure of ecclesiastical music should be such that it instills chaste thoughts. Otherwise, it can drag one down to carnal passions. St. John Chrysostom says that "The church is not a theatre where we listen for pleasure." Thus, the purpose of ecclesiastical music is not to give rise to pleasure.

- Zigabenos, basing himself on St. John Chrysostom and St. Basil the Great, stated that just as the devil destroyed man through deceptive pleasure, God has ordained that through the simple [not complex] pleasure of ecclesiastical music, man would be saved. An attempt to make it excessively pleasant would conflict with the simple, Orthodox spirit of the hymns.
- There is a tremendous difference between what we like and what is appropriate, in terms of church music.

Historical Use of Organ

- The organ existed in Byzantium but was never used inside the church. Julian the Apostate wrote that he heard the organ being played outside the church for a litany.
- According to the Byzantine music historian Wellesz, Byzantine music was entirely vocal from the beginning. Fr. George presents dozens of quotes that support this theory.
- The Holy Fathers never allowed instruments in church, not even during the years of iconoclasm. B. Kotta fails to prove that they were allowed then, because he lacks sufficient evidence.
- The Holy Fathers preferred to weep over souls outside the Church rather than admit them to the flock along with their delusions. In this way the Church would remain the Ark of salvation for those in delusion.
- Even Thomas Aquinas and many other Roman Catholics admit that genuine ecclesiastical music is a capella.

Spiritual Problems of Instrumental Music

- The Holy Fathers dealt with instrumental music as a moral problem, not as an aesthetic problem. They were not against the instruments themselves but against their use in worship.
- Many Holy Fathers (Sts. Clement of Alexandria, Theodoretos, Gregory the Theologian, and John Chrysostom) explicitly forbid the use of instruments in worship and condemn the introduction of worldly customs in worship. In particular, the Holy Fathers opposed instruments in worship for three reasons: 1) Musical instruments have a negative effect on the mood of worship by distracting the mind, numbing the soul with beautiful sounds, and hindering compunction; 2) Instruments were widely used in idolatrous [i.e., worldly] settings; and 3) The faithful must not have anything during worship that ties them to the world.
- Many ask, "Why shouldn't we have an organ also in church?" The Holy Fathers reply with one voice that the faithful himself is a spiritual organ that is appropriate for spiritual worship.

Old Testament Use of Instruments

- Why were instruments used in worship in the Old Testament? St. John Chrysostom explains that this was due to their grossness of mind and recent conversion from idolatry. St. Isidore of Pelusium and St. Theodoret of Cyrus also say that God allowed it to attract people away from idolatry, but it was still only the lesser of two evils.
- The use of organs in the Old Testament steadily decreased after the Babylonian Captivity.

Western vs. Eastern Emphasis

- In the Orthodox East we have melodists, whereas in the West we have composers, which is the same thing worldly music has. The Western Church uses the terms "cantus," "cantare," "cantor" for both ecclesiastical and worldly songs. In Greek, however, we have two separate terms: "psallo" and "tragoudo."
- A composer in the West overemphasizes the musical aspect of hymns, while neglecting the words. One could say that the words of Western hymns are like children's compositions in comparison to Byzantine hymnography.

Conclusion

- God has given us the lofty honor to be guardians of His true faith and worship. It is our sacred responsibility to preserve them as they are.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΔΗΜ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ
ΘΕΟΛΟΓΟΥ

ΑΡΜΟΝΙΟΝ

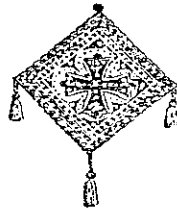
ΚΑΙ

ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΣ

(Τὸ πρόβλημα τῆς χρήσεως μουσικῶν ὀργάνων
ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ Λατρείᾳ)

ΕΚΔΟΣΕΙΣ "ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΤΥΠΟΥ",
ΑΘΗΝΑΙ 1970

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελ.

- 1) Ὁρθόδοξος Ὑμνογραφία καὶ Βυζαντινὴ Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ (Β.Ε.Μ.). (Σχέσεις αὐτῶν — ἔννοια τῆς ἐξελίξεως ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ — ἡ ἀξία τῆς Β.Ε.Μ. ὡς μουσικῆς τοῦ ὀρθ. ὕμνου). Τὸ ἁρμόνιον ἐντὸς ὀρθοδόξων ναῶν 5
- 2) Ἡ ἔναντι τῶν μουσικῶν ὀργάνων ἀπ' ἀρχῆς στάσις τῆς Ἐκκλησίας 12
- 3) Μυστικὴ καὶ συμβολικὴ θεώρησις τῶν λατρευόντων πιστῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ 22
- 4) Προσπάθεια κατανοήσεως τῆς ἔναντι τῶν μουσικῶν ὀργάνων στάσεως τῆς Ἐκκλησίας 25
- 5) Ἡ πατερικὴ ἐρμηνεία τῆς χρήσεως τῶν μουσικῶν ὀργάνων ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ 26
- 6) Σκέψεις τινὲς ἐπὶ τῆς Ἱεραποστολῆς ἐν σχέσει καὶ πρὸς τὴν λατρευτικὴν μουσικὴν 27
- 7) Οἱ καθ' ἡμᾶς βασικοὶ λόγοι τῆς ἐνιαχοῦ εἰσαγωγῆς τοῦ Ἀρμονίου ἐντὸς Ὁρθοδόξων Ναῶν. Προβλήματα καὶ δεοντολογία 32
- 8) Συμπέρασμα. Ἀνάγκη συνεχείας τῆς λατρευτικῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως 41

**ΑΡΜΟΝΙΟΝ
ΚΑΙ
ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΣ***

- 1) Ὁρθόδοξος Ὑμνογραφία καὶ Βυζαντινὴ Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ (Β.Ε.Μ.). (Σχέσις αὐτῶν—ἐννοια τῆς ἐξελίξεως ἐν τῇ Ὁρθόδοξῳ Ἐκκλησίᾳ—ἡ ἀξία τῆς Β.Ε.Μ. ὡς μουσικῆς τοῦ ὁρθ. ὕμνου). Τὸ ἁρμόνιον ἐντὸς ὁρθοδόξων ναῶν.

Ἡ Ἀγνοία τῆς οὐσίας τῆς Ὁρθοδοξίας ὁδηγεῖ εἰς τὰς παρατηρουμένας ἐκάστοτε περὶ τὴν Λατρείαν ἐκτροπὰς. Ἡ Ὁρθόδοξος Λατρεία ἀποτελεῖ τὸ ἀσίγητον στόμα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τὸ συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως διακηρύσσον τὴν ἀλήθειαν τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως. Ἡ Ὑμνογραφία μας δὲ συνιστᾷ τὴν μελίρρυτον φωνὴν τῆς. Οἶονεὶ δὲ ἐνδυμα τῆς ὕμνογραφίας αὐτῆς, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπὶ αἰῶνας ἐμφανίζεται αὕτη εὐπρεπέστατα καὶ ἐν πάτῃ ἱεροπρεπείᾳ καὶ σεμνότητι ἐνδεδυμένη, εἶναι ἡ λεγομένη Βυζαντινὴ Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ, ἥτοι ἡ «λατρευτικὴ» μουσικὴ τῆς Ὁρθ. Ἐκκλησίας. Ἡ σχέσις δὲ ὁρθ. ὕμνογραφίας καὶ Β.Ε.Μ. ἀπέβη τόσον στενὴ, ὥστε νὰ ἀποτελοῦν ταῦτα πλέον ἀδιάσπαστον ἐνότητα, τὸ ἐν νὰ προϋποθέτῃ τὸ ἄλλο, νὰ μὴ δύναται δὲ νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ ἐκείνου. Τοῦτο ἐπεσήμανεν ἤδη ὁ θαυὺς μελετητὴς τῆς Ὁρθ. Ὑμνογραφίας καὶ Μουσικῆς, περίφημος μουσικολόγος, Καθηγητὴς τῆς Ὁξφόρδης Egon Wellesz, εἰς τὸ βιβλίον του «A history of Byzantine Music and Hymnography, Oxford 1962²», γράφων, ὅτι δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ἐξετάζωμεν τοὺς δυζ. ὕμνους χωριστὰ ἀπὸ τὴν μελωδίαν, οὔτε τὴν μουσικὴν των χωριστὰ ἀπὸ τὰ κείμενα. Διότι «ἡ Βυζ. Ὑμνογραφία εἶναι ἡ ποιητικὴ ἔκφρασις τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας, μεταφερομένη διὰ τῆς μουσικῆς εἰς τὴν σφαῖραν τῆς θρησκευτικῆς συγκινήσεως (κατανύξεως καὶ Χάριτος —

(*) Ἡ παροῦσα ἐργασία ἀναδημοσιεύεται ἐνταῦθα, μετὰ τινων προσθηκῶν, ἐκ τῆς Ἐφημερίδος «Ὁρθόδοξος Τύπος», εἰς τὴν ὁποίαν ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον εἰς σειρὰν φύλλων ὡς ἐπιφυλλίς [βλ. φύλλα Ἐφημ. Ο.Τ. 1)11)1969, 20)11)69, 10)12)69, 1)1)70 καὶ 20)1)70].

λέγομεν ἡμεῖς) ... Στίχος καὶ μελωδία εἶναι στενῶς ἐσωτερικῶς συνδεδεμένα».

Ἄρα ἀπὸ κοινοῦ Ὁρθ. Ὑμνογραφία καὶ Βυζ. Μουσικὴ δύνανται νὰ ὀνομασθοῦν κατὰ τὰ ἀνωτέρω ὡς ἡ «φωνή» τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἀνάγκη, λοιπόν, ἡ φωνὴ αὐτὴ νὰ διατηρῆται πάντοτε «ὁμοούσιος» πρὸς τὴν Πίστιν, τῆς ὁποίας τὴν μαρτυρίαν ἀκαταπαύστως δίδει, ὥστε νὰ μὴ παύσῃ ποτὲ νὰ ἀποτελῇ τὴν πιστοτάτην καὶ ἀκριβεστάτην ἔκφρασιν ἐκείνης. Πρέπει δὲ ἐξ ἀρχῆς νὰ ἐξαρθῇ, ὅτι ὅπως ἡ Πίστις (τὸ «δόγμα») μιᾶς Ἐκκλησίας, δημιουργεῖ καὶ ἀνάλογον φρόνημα καὶ ζωὴν, τοιοῦτοτρόπως αὕτη κατευθύνει μυστικῶς εἰς τὴν διαμόρφωσιν ἀναλόγου λειτουργικῆς τέχνης, ὥστε νὰ μὴ εἶναι κενὸς περιεχομένου ὁ ὅρος «ὀρθόδοξος» ἢ «δυτικὴ» προκειμένου περὶ τῆς Ὑμνογραφίας καὶ ἐκκλ. Μουσικῆς. Τοῦτο δὲ θὰ ἀναπτύξωμεν εἰς ἄλλο σημεῖον.

Ἡ Ὁρθ. Ὑμνογραφία καὶ Μουσικὴ φέρουν τὴν σφραγίδα καὶ ἐπιδοκιμασίαν, ἀλλὰ καὶ τὸ δάρος μακραιώνος παραδόσεως. Ἐπέζησαν μεταβολῶν ποικιλωνύμων, πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν, πολεμικῶν γεγονότων, καταστροφῶν, ἀλώσεων, δουλείας· ἐπάλαυσαν μὲ τὸν καταλύτην τῶν πάντων χρόνον καὶ τὰς θλιθερὰς περιπετείας τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξιας, καὶ ἐνίκησαν. Διότι ἐνίκησεν ἡ Πίστις, τὴν ὁποίαν ἐνσαρκιώνουν καὶ διακηρύσσουν. Δυνάμεθα, λοιπόν, νὰ εἴμεθα ἀπολύτως βέβαιοι περὶ τῆς ἀξίας των, τοῦ ἀπολύτου χαρακτῆρός των καὶ τῆς ἐπαρχείας των διὰ τὴν Λατρείαν μας, ὡς καὶ περὶ τοῦ ἀναντικαταστάτου των. Μὲ τοὺς ὕμνους καὶ τὴν μουσικὴν αὐτὴν ἐγαλουχήθησαν γενεαὶ γενεῶν, ἤθλησαν μάρτυρες, ἡγιάστησαν ὅσοι καὶ πατέρες, ἡγωνίσθησαν κατὰ τοῦ πονηροῦ καὶ ἐγκατέλειψαν τὸν φθαρτὸν κόσμον ἀτελεύτητοι μυριάδες πιστῶν, ὧν εἰς ὁ «κοσμοκαλόγηρος» τῶν νεωτέρων ἑλληνικῶν γραμμάτων Ἀλ. Παπαδιαμάντης, ὅστις κυριολεκτικῶς εἰσῆλθεν εἰς τὰ «ἄνω βασίλειον» φάλλων!

Λόγῳ δὲ ἀκριβῶς τοῦ ὑπεράνω χρόνου καὶ τόπου χαρακτῆρος τῆς Ὁρθ. Ὑμνογραφίας καὶ Μουσικῆς δύνανται δι' αὐτῶν νὰ λατρεύουν τὸν Θεὸν οἱ ὀρθόδοξοι κατὰ πάντα χρόνον καὶ τόπον. Τοῦτο δέ, διότι ἡ Ὁρθ. Λατεία, τῆς ὁποίας ἀναπόσπαστα στοιχεῖα εἶναι ὁ ὕμνος καὶ ἡ μουσικὴ του, πραγματοποιεῖ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κα-

λοῦμεν συνήθως «διαρκὲς παρὸν τῆς Ὁρθοδόξιας». Ὁ ὕμνος δὲ ἀκριβῶς καὶ ἡ μουσικὴ αὐτὴ ἐνώνουν — τί τὸ μεγαλειωδέστερον καὶ θεϊότερον — τοὺς πιστοὺς πάσης ἐποχῆς εἰς «στόμα ἐν καὶ φωνὴν μίαν», ἀλλὰ καὶ εἰς καρδίαν μίαν. Ψάλλοντες οὕτως ἡμεῖς σήμερον, ἐν μέσῳ εἰκοστῆ αἰῶνι, τὸν «Ἐπιλύχινον» ὕμνον («Φῶς ἰλαρόν...»), ἐνούμεθα μυστικῶς καὶ ὑπερχρονίως μὲ τὸν Μ. Βασίλειον, ὁ ὁποῖος τὸν αὐτὸν ὕμνον ἔφαλλε κατὰ τὸν Δ' αἰ. Καὶ ἂν μὲν ἡ μελωδία τοῦ ὕμνου αὐτοῦ τότε διέφερε τῆς σήμερον ἀκουομένης (μολονότι τείνουν πολλοὶ νὰ πιστεύσουν, ὅτι τῶν συντομωτέρων ὕμνων ἡ μελωδία ἔχει διατηρηθῇ σχεδὸν εἰς τὸ ἀκέραιον), εἶναι ὅμως ἀπολύτως ἱστορικῶς ἐξηκριβωμένον, ὅτι διὰ τοῦ στόματος ὕμνει καὶ ἐκεῖνος τὸν Θεόν, ὅχι δὲ δι' ὀργάνων καὶ γενικῶς «κοσμικῶν» μέσων.

Αὐτὸς δὲ ὁ ὑπερχρονικὸς χαρακτῆρ τῆς ὀρθοδόξου λατρευτικῆς μουσικῆς δὲν σημαίνει καὶ ἑλλειψιν ἐξελίξεως. Ἄλλωστε ἡ σήμερον λεγομένη Βυζαντινὴ Μουσικὴ οὐδεὶς δύνανται νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι εἶναι κατὰ τὴν «μορφὴν» ἡ αὐτὴ ἀπολύτως πρὸς τὰς μελωδίας τῶν πρώτων χριστιανικῶν ὕμνων, οἱ ὁποῖοι καὶ αὐτοὶ εὗρισκοντο εἰς συνεχῇ ἐξέλιξιν μέχρι τῆς τελικῆς διαμορφώσεώς των. Εἶναι ὅμως ἡ αὐτὴ κατὰ τὴν «οὐσίαν». Ἀποτελεῖ ὅπωςδῆποτε ὁμοούσιον γέννημα καὶ ἀνάπτυγμα ἐκείνης. Καὶ ἂν, τυχόν, ἐξ ἐπόψεως «κλιμάκων» ὑφίστανται πλέον οἰαδῆποτε διαφοραὶ, (ἂν πιστεύσῃ κανεὶς εἰς τὰς μελέτας τῶν σημερινῶν δυτικῶν μουσικολόγων), εἶναι γεγονός, ὅτι αἱ «ἠθικαὶ ἀρχαί», αἱ ὁποῖαι διείπον τὸν μελωδὸν τοῦ μακρinoῦ παρελθόντος, κατὰ τὴν ἐπιτέλειαν τοῦ ἔργου του, διέπουν καὶ πάντα μεταγενέστερον ὀρθ. μελωδόν, ἢ ἔστω ἐπεξεργαστὴν τῶν παλαιωτέρων μελωδιῶν. Διότι εἰς οἰονδήποτε τομέα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ὀρθοδόξως δημιουργεῖ, οὐδέποτε «καταλύει», ἀλλὰ «πληροῖ», κατὰ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου (Ματθ. 5, 17). Οὕτω δὲ νοεῖται καὶ πᾶσα «πρόοδος» καὶ «ἐξέλιξις» εἰς τὴν ὀρθ. Ἐκκλησίαν, ὡς φαίνεται λίαν ἐμφανῶς εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμ. Συνόδων, αἱ ὁποῖαι ἐκάστοτε διατελοῦν ἐν ἀπολύτῳ συμφωνίᾳ καὶ συνεχείᾳ πρὸς τὰς προηγουμένας. Οὕτω δὲ καὶ τὸ πνεῦμα τῆς Ὁρθοδόξιας, ὡς ζωὴ ἐν Πνεύματι, ἀποκτᾷ συνέχειαν. Φορεὺς αὐτοῦ εἶναι ἡ συνειδησις τῆς Ἐκκλησίας ὡς συνόλου. Οἱ Ὁρ-

θόδοξοι μιᾶς ἐποχῆς ἄγονται ὑπὸ τῶν πραγμάτων εἰς συνειδητοποιήσιν μιᾶς περιοχῆς τοῦ ὀρθοδόξου πνεύματος, ἡ ὁποία ἔμενεν ἄγνωστος μέχρι τοῦδε δι' αὐτούς. Καλούμενοι δηλ. οἱ ὀρθόδοξοι εἰς συγκεκριμένην χρονικὴν στιγμήν, νὰ ἀντιμετωπίσουν μίαν «κρίσιν» ἐντὸς τοῦ κόσμου», ἡ ἔν «ὀξύτατον πρόβλημα» εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας, οὐδὲν ἄλλο (ὀφείλουν νὰ) κάμνουν ἢ ἀναζητοῦν ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ τὴν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου θέσιν τῆς Ἐκκλησίας, ἀντλοῦντες ἐκ τοῦ ἀστείρευτου, καθ' ὃ αἰωνίου, ταμείου τῆς Συνειδήσεως τῆς Ἐκκλησίας. Δὲν ἐκθέτουν λοιπὸν «καϊνά», ἀλλὰ καθιστοῦν καινὰ τὰ κοινὰ μὲν, ἀλλὰ μέχρι τοῦδε δι' αὐτούς ἄγνωστα!

Μόνον ἐν τιαύτῃ ἐννοίᾳ, νομίζομεν, δέον νὰ νοηθῇ, προκειμένου καὶ περὶ τῆς ἐκκλ. μουσικῆς, ἡ ἐξέλιξις. Πᾶσα νέα δημιουργία αὐτῆς θὰ εἶναι πάντοτε ὁμοούσιον γέννημα τῆς προηγουμένης, τοῦ ἡθους αὐτῶν παραμένοντος ἑσαεὶ ἀμεταβλήτου καὶ ἀθίκτου. Οὐδέποτε δὲ πρέπει νὰ παύσῃ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν μας ἡ δημιουργία, εἰς οἷονδήποτε πεδίου τῆς Ἐκκλησ. Τέχνης. Ὅπως ἡ Ἁγιογραφία μας εὐρίσκει συνεχῶς νέους συνεχιστὰς καὶ μάλιστα πιστοὺς εἰς τὴν παράδοσιν τῆς, ὁμοίως καὶ ἡ ἐκκλησ. ποίησις (Ὑμνογραφία) καὶ ἡ Βυζαντινὴ Ἐκκλησ. Μουσικὴ ὀφείλουν νὰ συνεχίσουν τὴν παραγωγὴν των. Ἄλλωστε πάντοτε ἡ Ὁρθ. Ἐκκλησία ἔχει νὰ ὑμνήσῃ νέας ἱερὰς μορφὰς τῆς (π.χ. Ἀγ. Νικόδ. ὁ Ἀγιορείτης, Ἀγ. Νεκτάριος κ.λ.π.), ἀλλὰ καὶ εὐεργετικὰς παρεμβάσεις τοῦ θείου παράγοντος εἰς κρίσιμους ἱστορικὰς στιγμὰς τοῦ ἔθνους μας (πρβλ. Ἑορτὴν τῆς Ἀγίας Σκέπης). Ἡ στερεὰ δὲ προσήλωσις εἰς τὴν παράδοσιν, ὅχι ὡς στεῖρα μίμησις, ἀλλ' ὡς διαρκὴς ἀνανέωσις ἐκείνης, ὅχι μόνον δὲν καταδικάζει τὰ νέα δημιουργήματα εἰς ἑλλειψιν πρωτοτυπίας, ἡ ὁποία ἄλλωστε ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν πλοκὴν τοῦ θέματος, ἀλλὰ τούναντίον προφυλάσσει τὴν Λατρείαν μας ἀπὸ ξένα πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς στοιχεῖα, «κοσμικά» καὶ ἁλλοιωτικὰ τοῦ χαρακτηρὸς τῆς.

Ἄλλωστε δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν τοῦτο. Ὁ δημιουργὸς ἐκκλησιαστικῆς τέχνης δὲν ἐργάζεται δι' ἑαυτόν· δὲν προσδοκᾷ συνεπῶς προσκαίρους δάφνας καὶ φιλολογικὰς διακρίσεις ἢ τὴν «δόξαν τῶν ἀνθρώπων». Ἀποβαίνει ἀπλῶς (ἢ μᾶλλον προσφέρει ἑαυ-

τόν, ὥστε νὰ γίνῃ) τὸ στόμα καὶ ἡ χεὶρ τοῦ Πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας, διὰ νὰ ἐκφράσῃ τοῦτο τὴν Πίστιν του. Ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀνωρυμία τῶν πλείστων δημιουργημάτων τῆς Ὁρθοδ. Ἐκκλησιαστικῆς Τέχνης. Διότι ὁ δημιουργὸν ἐκκλ. τ. ε. χ. ν. εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν δημιουργεῖ ὅχι δι' ἑαυτόν, ἀλλὰ διὰ τὴν Ἐκκλ. σ. ι. α. ν. Ὁφείλει, λοιπὸν, πάντοτε νὰ κινῆται ἐντὸς τῶν πλαισίων, τὰ ὁποῖα καθώρισε κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν αἰώνων ἡ Ἐκκλησία. Οὐδὲν δικαίωμα ἔχει οὗτος νὰ ἐπιχειρήσῃ νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τὰς ὁρέξεις του, διότι τότε οὗτος ὑποκαθιστᾷ τὴν Ἐκκλησίαν, ἡ ὁποία οἶονεὶ παύει νὰ ὑπακούῃ πρὸς στιγμήν εἰς τὰ κελεύσματα τῆς Θείας Κεφαλῆς τῆς, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἄγεται δὲ ὑπὸ τῶν διαθέσεων τῶν μελῶν τῆς.

Τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει, ὅτι δὲν δύναται ὁ πιστὸς νὰ ἐκφράσῃ διὰ μιᾶς μορφῆς τῆς τέχνης τὰ συναισθήματά του ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ βιώσει τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Ἀποκαλύψεως. Δύναται νὰ χρησιμοποιήσῃ μάλιστα πρὸς τοῦτο πάσας τὰς μορφὰς τῆς τέχνης ἐκάστης ἐποχῆς, ὑποτασσομένης πάντοτε βεβαίως τῆς τέχνης εἰς τὴν Ἠθικὴν — διότι διὰ τὸν Χριστιανὸν ἡ τέχνη δὲν εἶναι ἀσύδοτος. Ἀλλὰ τότε ἔχομεν πρὸ ἡμῶν θ. ρ. η. σ. κ. ε. υ. τ. ι. κ. ἢ ν. τέχνην, ὅχι δὲ Ἐκκλ. σ. ι. α. σ. τ. ι. κ. ἢ ν. — λ. α. τ. ρ. ε. υ. τ. ι. κ. ἢ ν. τέχνην. Τοῦτο δὲ θὰ ἀναπτύξωμεν περισσότερο κατωτέρω.

Ἄρα καὶ ἂν ἡ τέχνη δὲν εἶναι δόγμα, εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλ. σ. ι. α. σ. δὲν ἔχομεν αὐτοὺς ὑπόστατον τέχνην, ἀλλὰ τέχνην ὑπερεπὶ τοῦ σα. ν. εἰς τὸ δόγμα. Ἡ ὕμνογραφία μας εἶναι «δογματική». Ἄρα καὶ ἡ μουσικὴ, ἡ ὁποία ἐπελέγη ὡς ἐνδυμὰ τῆς — καὶ ὅχι τυχαίως, ἀλλὰ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ — καλεῖται ἀκριβῶς εἰς αὐτὸ τὸ δόγμα νὰ ὑπηρετήσῃ. Κατ' οὐσίαν εἰς τὸν χώρον τῆς ὀρθ. Λατρείας, δὲν ἔχομεν αὐτοῦς ὑπόστατον ἐκκλ. μουσικὴν τέχνην, ἀλλὰ μουσικὴν τῶν ὀρθοδόξων ὁμ. ν. ω. ν.

Καὶ περὶ μὲν τῆς ἀξίας καὶ τοῦ κάλλους τῆς ὀρθ. ὕμνογραφίας οὐδεμίαν ἀμφισβήτησιν δύναται νὰ ἐγερθῇ. Ἡ ὀρθ. ὕμνογραφία ἔχει ἀναγνωρισθῇ ὡς ὑπέροχον δημιουργήμα τοῦ Πνευματοκινήτου ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὡς ποίησις κατ' ἐξοχὴν, ἀποτελοῦσα θησαυρὸν ἀνεκτιμήτου ἀξίας, διὰ τὸν ὅποιον ὀφείλομεν νὰ σεμνυνώμε-

θα οἱ ὀρθόδοξοι. Θαυμασίαν ἀξιολόγησιν τῆς ποιήσεως αὐτῆς εὐρίσκει τις εἰς τὴν ἀνταξίαν τοῦ θέματος, μελέτην τοῦ Καθηγ. κ. Ν. Τωμαδάκη «Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία καὶ Ποίησις» (Ἀθῆναι 1965). Ἐπίσης εἰς τὸ περὶ Ὑμνογραφίας κεφάλαιον τῶν «Σημειώσεων» τῆς Πατρολογίας τοῦ Καθηγ. κ. Κ. Μπόννη (ἔκδ. 1968)*.

Ὅχι ὅμως μόνον τῆς ὑμνογραφίας τῆς ὀρθ. Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τῆς μουσικῆς αὐτῆς ἡ ἀξία ἔχει διεθνῶς ἀναγνωρισθῇ. Ἀρκεῖ νὰ μελετήσῃ τις τὸ μνημονευθὲν ἀνωτέρω ἔργον τοῦ E. WELLESZ. Ἡ B.E.M. θαυμάζεται ὑπὸ τῶν ἑτεροδόξων, ὡς κατ' ἐξοχὴν μουσικὴ λατρείας, δημιουργοῦσα ἀληθῆ κατάνυξιν καὶ ὁδηγοῦσα τὴν ψυχὴν εἰς τὸν οὐρανόν. Μόνον δὲ διὰ τινὰς τῶν ὀρθοδόξων δὲν εἶναι τόσο ὡραία, ὅσον οὗτοι θὰ ἐπεθύμουν νὰ εἶναι! Διὰ τὸν ἀντικειμενικῶς ὅμως κρίνοντα τὰ πράγματα, ἡ μουσικὴ αὐτή — δάσει μάλιστα ἡθικῶν καὶ ὅχι μόνον αἰσθητικῶν κριτηρίων θεωρουμένη — εἶναι ὅχι ἀπλῶς ὡραία, ἀλλ' ἐν ταύτῃ ἀγγελικὴ. Εἶναι ὅμως τόσο ὡραία, ὅσον ἀρκεῖ, διὰ νὰ ἡδύνη ὁ πιστὸς τὸν λόγον τῶν ὕμνων. Αὐτὸς ἄλλωστε εἶναι καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ὑπάρξεώς της. Νὰ καθιστᾷ τοὺς ὕμνους κατανοητοὺς καὶ κατανοητικούς, καὶ «συνεπῶς θρησκευτικῶς ἐπωφελεστέρους εἰς τοὺς πιστοὺς». Ἡ Βυζαντινὴ Ἐκκλησι. μουσικὴ εἶναι τόσο ὡραία, ὅσον ἀρκεῖ, διὰ νὰ πληρώσῃ τὸν ἀνωτέρω σκοπὸν της.

Εἶναι εὐλογον, λοιπόν, κάθε προσπάθεια αἰσθητικοῦ ὡραϊσμοῦ τῆς μουσικῆς αὐτῆς, διὰ στοιχείων μάλιστα ξένων πρὸς τὴν οὐσίαν της, νὰ ἀποτελῇ παραφωνίαν πρὸς τὸ ὀρθόδοξον πνεῦμα τῆς ἀπλότητος καὶ λιτότητος. Πολὺ δὲ μᾶλλον, ὅταν τοῦτο γίνεται διὰ κοσμητικῶν ἐντελῶς μέσων. Διότι ἡ Ὀρθ. Λατεία «δὲν φεῖδεται λέξεων, ἡχῶν, χρωμάτων καὶ συμβόλων, διὰ νὰ συνθέσῃ τὸν μεγαλειώδη πίνακα τῶν ἱεραρχιῶν τῆς δυνάμεως τοῦ φωτός. Εἰς τὸ κέντρον ὅμως αὐτοῦ τοῦ πίνακος τοποθετεῖ πάντοτε τὴν εὐαγγελικὴν μορφήν Ἐκείνου, ὁ Ὅποιος ἀπέδειξεν, ὅτι εἶναι «πρᾶος καὶ ταπεινός

(*) Σχετικῶς πρὸς τὴν ἐξέλιξιν, τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν μορφήν τῆς ποιήσεως αὐτῆς δύναται τις νὰ συμβουλευθῇ τὰς ἐργασίας τῶν Καθηγητῶν κ. κ. Π. Τρεμπέλα (Ἐκλογὴ Ἑλλ. Ὀρθ. Ὑμνογραφίας, Ἀθῆναι 1949) καὶ Ἀνδρ. Φυτράκη (Ἡ ἐκκλ. ἡμῶν Ποίησις κατὰ τὰς κυριωτέρας αὐτῆς φάσεις, Ἀθῆναι 1957).

τῇ καρδίᾳ» (βλ. «Ἡ Λειτουργία μας», ἔκδ. ΖΩΗΣ, σ. 112). Ὁταν μάλιστα συμβαίη τὸ εἰσαγόμενον εἰς τὴν Λατείαν μας οὐδὲν ἔρεισμα νὰ εὐρίσκη εἰς τὴν μακραίωνα ὀρθ. παράδοσιν, εἶναι ἐπόμενον ὅχι ἀπλῶς τοῦτο νὰ ξενίζη, ἀλλὰ νὰ δημιουργῇ καὶ ζωηρὰς ἀνησυχίας διὰ τὴν ὅλην πορείαν τῆς Ὀρθ. Λατείας.

Τοῦτο λ.χ. συμβαίνει σχετικῶς μετὰ τὴν τετράφωνον χορωδίαν, καὶ μάλιστα τὸ μ ο υ σ ι ὀ ν ὀ ρ γ α ν ο ν (εἰδικώτερον: ἀ ρ μ ὀ ν ι ο ν). Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἀρμόνιον ἤδη ἀπὸ τοῦ 1926 εἰσῆχθη — ὡς μὴ ὄφελε — εἰς ναοὺς τῆς Κερκύρας, κυρίως ὡς συνοδευτικὸν τῆς τετραφώνου χορωδίας, εἰς τινὰ δὲ σημεῖα καὶ ὡς «SOLO» (π.χ. «κοινωνικόν»), ἤρχισε δὲ ἤδη νὰ εἰσέρχεται καὶ εἰς ναοὺς τινὰς τῆς Πρωτευούσης, ἐγείρονται δὲ συζητήσεις περὶ τῆς θέσεώς του ἢ μὴ εἰς τὴν ὀρθόδοξον Λατείαν, κρίνομεν σκόπιμον καὶ ἀναγκαῖον, δάσει μάλιστα τῶν ἤδη ἐκτεθέντων περὶ παραδόσεως καὶ ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως, νὰ ἴδωμεν τὸ ἀρμόνιον, καὶ νὰ ἀναζητήσωμεν μετὰ πᾶσαν καλὴν διάθεσιν ἐν ἔρεισμα διὰ τὴν εἰσαγωγὴν του εἰς τὴν ὀρθ. Λατείαν.

Εἶναι δὲ φυσικὸν νὰ ἀνατρέξωμεν τόσο εἰς τὴν ἱστορίαν, ὅσον καὶ εἰς τὰς περὶ Λατείας καὶ λατρευτικῆς μουσικῆς γνώμας τῶν Ἀγίων μας Πατέρων, οἱ ὅποιοι, εἰς πείσμα πολλῶν «προοδευτικῶν», θὰ εἶναι εἰς πᾶσαν ἐποχὴν οἱ ἐνσαρκώνοντες τὸ ὀρθόδοξον φρόνημα καὶ οἱ «ἐμφυχοὶ στόλοι» τῆς ὀρθ. πίστεως. Πρὸς αὐτοὺς δέ, τοὺς Ἀγίους Πατέρας πάσης ἐποχῆς — διότι καὶ σήμερον ὑπάρχουν Πατέρες —, ὀφείλομεν νὰ στρεφώμεθα ἡμεῖς, οἱ «ἐν ταῖς ζάλαις τοῦ βίου» χειμαζόμενοι καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου δυστυχῶς καθημερινῶς δουλοῦμενοι.

Ἄς ἐπιτραπῇ δὲ ἐκ προοιμίου νὰ λεχθῇ, ὅτι ὁ γράφων εἶναι καὶ Κερκυραῖος καὶ μουσικός, ἀσχοληθεὶς καὶ ἀσχολούμενος συστηματικῶς μετὰ τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν. Ἐχει δηλ. πάντα τά... τεκμήρια, ὥστε ἡ θέσις του εἰς τὸ ἐν λόγῳ πρόβλημα νὰ μὴ θεωρηθῇ ἀποτέλεσμα προκαταλήψεως, μισαλλοδοξίας ἢ πολλῶν μᾶλλον ἀγνοίας. Πιστεύει ὅμως, ὅτι ὑπάρχει μεγάλη διαφορά μετὰ τοῦ «τί μᾶς ἀρέσει» καὶ τοῦ «τί ἀρμόζει». Τοῦτο δέ, διότι «τᾶλλα μὲν ἐπιεικεῖς ἡμεῖς... καὶ παντὸς ἄλλου ταπεινότεροι, τοῦτο τῆς ἐντολῆς κελεύσεως. Οὐ δὲ Θεός (= ἡ πίστις) τὸ κινδυνεύομενον καὶ προκείμε-

νον, τὰλλα περιφρονούντες, πρὸς αὐτὸν μόνον βλέπομεν» (Γρηγ. ὁ Θεολ. PG. 36, 561 B. Ἀπάντησις Μ. Βασιλ. πρὸς τὸν Μόδεστον).

2) Ἡ ἐναντι τῶν μουσικῶν ὀργάνων ἀπ' ἀρχῆς στάσις τῆς Ἐκκλησίας.

Ποίαν στάσιν ἐτήρησε, λοιπόν, ἐναντι τῶν μουσικῶν ὀργάνων ἡ Ἐκκλησία; Λέγομεν δὲ «ὀργάνων» γενικῶς, διότι τὸ ἀρμόνιον εἶναι δημιουργήμα τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ' αἰ. Δυναμέθα ὁμως νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν στάσιν τῆς Ἐκκλησίας ἐναντι τόσο τοῦ Ὀργάνου, ἐκ τοῦ ὁποίου προήλθε καὶ τὸ ἀρμόνιον, καὶ τῶν λοιπῶν μουσικῶν ὀργάνων, πνευστῶν, ἐγχόρδων καὶ κρουστῶν, εὐρέως χρησιμοποιούμενων ὑπὸ τῆς ἀρχαιότητος, τοῦ δὲ Ὀργάνου εἰδικώτερον εἰσαχθέντος καὶ εἰς τὴν λατρείαν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, διότι τοῦτο ἐθεωρήθη ἐναντι τῶν λοιπῶν περισσότερο ἱεροπρεπές καὶ κατάλληλον διὰ τὴν λατρείαν.

Καὶ τῶν μὲν λοιπῶν μουσικῶν ὀργάνων ἡ ἱστορία εἶναι πολὺ παλαιά, ἂν σκεφθῶμεν, ὅτι ἤδη εἰς τὴν Π.Δ. λέγεται, ὅτι ὁ Ἰουδαὸς «ἦν ὁ καταδείξας ψαλτήριον καὶ κιθάραν» (Γενέσ. 4, 21). Ἀλλὰ καὶ τοῦ Ὀργάνου (ORGAN) αἱ ἀρχαὶ εὐρίσκονται πολὺ μακρὰν, καλύπτονται δὲ ὑπὸ σκότους. Ἡ ἀρχικὴ του ἰδέα εὐρίσκεται πιθανῶς εἰς τὴν σύριγγα τοῦ Παγός, ἔχει δὲ τοῦτο σχέσιν τινὰ καὶ πρὸς τὸ κινεζικὸν σέγκι τὸν ἄσκαυλον. Βεβαιότερα πρωτόγονος μορφή του θεωρεῖται ἡ «ὕδραυλις», λειτουργοῦσα δι' ὕδατος καὶ ἀντικατασταθεῖσα ἀπὸ τοῦ ε' αἰ. μ.Χ. δι' Ὀργάνου λειτουργούντος δι' ἀέρος. Ἡδη τὸν 8' αἰ. μ.Χ. ἐπὶ ὁδελίσκου τοῦ Μ. Θεοδοσίου εἰς τὴν Κων) λιν ὑπάρχει παράστασις πνευστοῦ Ὀργάνου ἐξ 8 αὐλῶν. Λέγεται δὲ ὅτι ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μαθηματικὸς Κτησίβιος, περὶ τὰ μέσα τοῦ γ' π.Χ. αἰ., κατεσκεύασε τὸ πρῶτον δι' ὕδατος λειτουργοῦν Ὀργανον καὶ ὅχι ἡ παρθενομάρτυς Καικιλία, μαρτυρήσασα περὶ τὸ 230, ὡς οἱ Λατῖνοι διατείνονται.

Τὸ Ὀργανον διεδόθη εἰς τὴν Δύσιν ἐκ τοῦ Βυζαντίου, ὅπου ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς τὸν Ἱππόδρομον καὶ τὴν Αὐλὴν. Εἶναι ὁμως

λίαν χαρακτηριστικόν, ὅτι δὲν ἐγίνετο χρήσις αὐτοῦ ἐν τῷ τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτω ἀναγινώσκουμεν, ὅτι Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης, νεανίσκος ἀκόμη, κατὰ τινὰ λιτανεῖαν, ἐξερχόμενος τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ἤκουσε τὸ Ὀργανον νὰ ἤχῃ ἐκ τῶν τοῦ ναοῦ. Πρὸς τιμὴν τοῦ Ὀργάνου αὐτοῦ ὡς Καῖσαρ θραδύτερον ἔγραψεν ὀκτάστιχον ἐπίγραμμα. Ἐξ αὐτοῦ δὲ πληροφορούμεθα, ὅτι τὸ Ὀργανον ἐκεῖνο ἦτο ἐφωδιασμένον μὲ δερμάτινον ἀσκὸν πλήρη ἀέρος, διοχετευομένου κάτωθεν εἰς τὴν ῥίζαν καλῶς τετρυπημένων καλὰμων (Βλ. Ἰουλιανοῦ ἐπιστολαί, ἐκδ. J. BUDEZ, 1924, σ. 215). Ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος (Ἐκθεσις Βασιλείου Τάξεως Α', 63, 64. PG. 112, 560 AB) ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Ὀργάνου, τὸ ὁποῖον ἤχει εἰς τὸν Ἱππόδρομον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ Ἀνάκτορα. Περὶ Ὀργάνου ἐντὸς τῶν Ἀνακτόρων ἀναφέρει καὶ ὁ Ψευδοκωδινός (Περὶ ὁφφικιαλίων, PG. 157, 69 - 72). Ἐκ τοῦ Βυζαντίου δέ, φαίνεται, ὅτι εἰσῆχθη τὸ Ὀργανον καὶ εἰς τὴν Ἰσπανίαν τὸν ε' αἰ. Ἡδη ὁ Ι. Αὐγουστίνος ἀναφέρει τὴν ὑπαρξίν παρομοίου ὀργάνου εἰς τὴν Δύσιν. Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρώνυμος (741 - 775) ἔστειλεν ἐν Ὀργανον εἰς τὸν βασιλέα τῆς Δύσεως Πιπίνον τὸν Βραχύν, ὁ δὲ Μιχαὴλ Ραγκαδὲ (811 - 813) ἐν ἐπίσης εἰς Κάρολον τὸν Μέγαν. Ἐκτοτε τὸ Ὀργανον ἐξηπλώθη εὐρέως εἰς τὴν Δύσιν, διὰ νὰ γενικευθῇ ἡ χρήσις του κατὰ τὸν Μεσαίωνα καὶ νὰ καταστῇ σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ τῆς λατρείας τοῦ Χριστιανισμοῦ τῆς Δύσεως.

Τὰ ἀνωτέρω ἱστορικὰ στοιχεῖα εἶναι λίαν διδακτικά. Τὸ Ὀργανον ἦτο διαδεδομένον εὐρέως εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον ἀπὸ τῶν πρώτων βημάτων τῆς Ἐκκλησίας. Εἶχον εἰσέλθει μάλιστα ὄργανα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ζωὴν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, ὡς δεικνύουν τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα. Ἐφθασε μάλιστα καὶ εἰς τὰ πρόθυρα τῆς Ἐκκλησίας τὸ Ὀργανον. Κατὰ τὰς λιτανεῖας λ.χ. ἐχρησιμοποιοῦντο ὄργανα, λέγει ὁ WELLESZ (σ. 32) — καὶ μάλιστα ὄργανα πάσης φύσεως — ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ ναοῦ. Ὁμοίως οἱ «πολυχρονισμοί» τῶν βασιλέων ἐξετελοῦντο τῇ συνοδείᾳ «μπάντας» χαλκίων ὀργάνων κατὰ τὰς ἐπισήμους περιπτώσεις (Ψευδοκωδινός, Περὶ ὁφφικιαλίων, κεφ. 6, PG. 157, 67 A / 72 A). Εἶναι ὁμως σπουδαία ἡ διαπίστωσις τοῦ WELLESZ, ὅτι «ἡ βυζαντινὴ Ἐκκλησιαστικὴ

Μουσική ἦτο ἀ ν έ κ α θ ε ν έ ξ ό λ ο κ λ ή ρ ο υ φ ω ν η -
 τ ι κ ή, αποκλεισθέντος ἐκ τῆς Ὁρθ. Λατρείας παντός μουσικοῦ
 ὀργάνου, π ά ν τ ο τ ε δ έ «ό μ ο φ ω ν ι κ ή» (=μία καί
 ἡ αὐτή μελωδική γραμμή) (μν. ἔργ. σ. 32). Ἀλλά καί αὐτός ὁ
 ῥωμαιοκαθολικός (Ἰησουΐτης) J. GELINEAU εἰς τὸ ἔργον του
 «Chant et Musique dans le Culte Chrétien», Παρί-
 σιοι 1962, μαρτυρεῖ μὲ πολλήν εὐσυνειδησίαν: «Ἐν τῇ χριστιανικῇ
 λατρείᾳ ἡ ἀνεξάρτητος ἡχησις ἐνός μουσικοῦ ὀργάνου οὐδέποτε ἀπε-
 τέλεσε τάξιν ῥητῶς ἐκπεφρασμένην» (σ. 189). (Τὸ «ἀνεξάρτη-
 τος» θεδαίως ἰσχύει διὰ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ συγγραφέως).

Ἄς εἰσέλθωμεν ὁμῶς καί εἰς αὐτὴν τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας.
 Εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ χρῆσις τῶν ὀργάνων εἰς τὴν Π.Δ. ἦτο εὐρέως
 διαδεδομένη. Ἀρκεῖ νὰ φέρωμεν εἰς τὸν νοῦν τοὺς Ψαλμούς. Θὰ
 ἴδωμεν ὁμῶς κατωτέρω, πῶς ἐρμηνεύουν οἱ ἱεροὶ Πατέρες τὴν χρῆ-
 σιν τῶν ὀργάνων εἰς τὴν Π. Διαθήκην. Εἶναι ὁμῶς ἐπίσης γεγονός,
 ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν προφητῶν καὶ ἰδίᾳ περὶ τοὺς χρόνους τῆς
 αἰχμαλωσίας, καί εἰς αὐτὸν τὸν Ἰουδαϊκὸν κόσμον ἡ χρῆσις τῶν
 ὀργάνων εἰς τὴν λατρείαν ἀρχίζει νὰ περιορίζεται. Καθίσταται ὁλο-
 γέν περισσότερον ἀντιληπτόν, ὅτι ἡ ἐν τῇ λατρείᾳ χρῆσις αὐτῶν
 δέν εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον βασικῶς ζητεῖ ὁ Θεός. Ἀναγινώσκωμεν
 λ.χ. εἰς τὸν Ἀμώς (5, 21 - 23): «μεμίσηκα, ἀπῶσμαι ἐορτὰς ὑ-
 μῶν, καὶ οὐ μὴ ὀσφρανθῶ θυσίας ἐν ταῖς πανηγύρεσιν ὑμῶν... μετά-
 στησον ἀπ' ἐμοῦ ἡχον ὠδῶν σου, καὶ ψαλμὸν ὀργάνων σου οὐκ ἀκού-
 σονται». Εἰς δὲ τοὺς μεταίχμαλυσιακοὺς χρόνους παρατηρεῖται θα-
 θμαία ἐπίδοσις τοῦ περιορισμοῦ τῶν ὀργάνων εἰς τὴν λατρείαν.
 Ἄς ἔλθωμεν ὁμῶς εἰς αὐτὴν τὴν Κ. Διαθήκην.

Εἰς τὴν πρώτην Ἐκκλησίαν, παρ' ὅλην μάλιστα τὴν ἐκ τῶν
 κόλπων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ προέλευσίν της, ἐπικρατεῖ ἀποκλειστικῶς
 κατὰ τὴν λατρείαν τὸ ἄσμα, ἀποκλεισθέντων παντελῶς τῶν ὀργά-
 νων (Πρβλ. Ματθ. 26, 30: «καὶ ὁ μ ν ή σ α ν τ ε ς ἐξηλθον»,
 Πράξ. 16, 25: «προσευχόμενοι ὑμνοῦν τὸν Θεόν», Ἰακ. 5, 13: «εὐ-
 θυμεῖ τις; ψαλλέτω κυρίως ὁμῶς Ἐφεσ. 5, 19 καὶ Κολοσ. 3, 16.
 Π.χ. τὸ πρῶτον χωρίον: «ἀλλὰ πληροῦσθε ἐν πνεύματι, λαλοῦντες
 ἑαυτοῖς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ᾄδοντες καὶ
 ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ»). Μνημονεύονται θεδαί-

ως ὄργανα εἰς τὴν Κ. Δ., ἀλλ' ὡς χρησιμοποιούμενα ὑπὸ τῶν Ἐθνι-
 κῶν καὶ τοῦ «κόσμου» (Πρβλ. Ματθ. 9, 23: «ἰδὼν τοὺς αὐλητὰς
 καὶ τὸν ὄχλον», 11, 17, Λουκ. 7, 32. Ἀποκ. 18, 22: «καὶ φωνὴν
 κιθαριδῶν καὶ μουσικῶν καὶ αὐλητῶν καὶ σαλπιστῶν οὐ μὴ ἀκου-
 σθῇ ἐν σοὶ ἔτι»). Ἄλλοτε γίνονται παραβολαί τινες πρὸς τὰ μου-
 σικά ὄργανα. Π.χ. Ματθ. 6, 2, Α' Κορινθ. 14, 7 - 8, 13, 1 ἢ Ἀποκ.
 14, 2. Οὐδεὶς ὁμῶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ τὴν συμβολικὴν σημασίαν
 τῶν ὀργάνων εἰς τὰ χωρία αὐτά (Πρβλ. ἐπίσης Ματθ. 24, 31. Α'
 Κορινθ. 15, 52. Α' Θεσσ. 4, 16. Ἐδρ. 12, 19, πρὸ πάντων δὲ τὰ
 χωρία τῆς Ἀποκαλ. 5, 8. 7, 9. 15, 2). Τινὲς ἠθέλησαν, θάσει μά-
 λιστα τῶν χωρίων Α' Κορ. 14, 6-9 καὶ Ἀποκ. 5, 8, νὰ ἀποδείξουν,
 ὅτι τὰ μουσ. ὄργανα ἦσαν ἐν χρήσει εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν.
 Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη δὲν θεωρηθῇ συμβολικὴ ἡ σημασία τῶν ὀργά-
 νων εἰς τὰ χωρία αὐτά, τὰ χωρία Ἐφεσ. 5, 19 — Κολοσ. 3, 16 καὶ
 Α' Κορινθ. 14, 15, πείθουν ἀπολύτως περὶ τῆς μὴ χρήσεως μουσι-
 κῶν ὀργάνων ὑπὸ τῆς ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας.

Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἡ Ἐκκλησία μένει
 μακράν πάσης χρήσεως ὀργάνων, ἀλλὰ καὶ πάσης ἐγνοίας «κοσμι-
 κοῦ» στοιχείου, ἀξιοῦσα δι' ἑαυτὴν λατρείαν «ἐν πνεύματι καὶ ἀλη-
 θεία» κατὰ τὴν ῥῆσιν τοῦ θεοῦ Ἰδρυτοῦ της (Ἰωάνν. 4, 23). Με-
 λετώντες δὲ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἱερῶν Πατέρων, παρατηροῦμεν,
 ὅτι οὗτοι ἀντιμετωπίζουν τὴν μουσικὴν καὶ τὰ ὄργανα, ὅχι ὡς αἰ-
 σθητικόν, ἀλλ' ὡς ἠθικὸν πρόβλημα. Ὡς ἄνθρωποι, καὶ μάλιστα
 προσωπικότητες ὁλοκληρωμένοι, πρέπει νὰ θεωρῇται βέβαιον, ὅτι
 θὰ ἐξετίμων τὸ κάλλος τῆς μουσικῆς τέχνης, ἐφ' ὅσον ἐπανειλημ-
 μένως χρησιμοποιοῦν μουσικοὺς ὄρους, διὰ νὰ περιγράψουν τὸ κάλ-
 λος καὶ τὴν «ἁρμονίαν» τῆς δημιουργίας. Βλέποντες ὁμῶς τὸν πα-
 ρόντα κόσμον καὶ τὰ κατ' αὐτὸν ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς αἰωνιότητος,
 ἀναζητοῦν τὴν ἁρμόζουσαν διὰ τὴν χριστ. λατρείαν μουσικὴν, γνω-
 στῆς οὐσης τῆς δυνάμεως τῆς μουσικῆς νὰ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῶν ἀνθρώ-
 πων, ὡς ὠραιότατα ἀναπτύσσει εἰς τὴν πραγματείαν του «Πρὸς τοὺς
 νέους...» ὁ Μ. Βασίλειος (Πρβλ. PG. 31, 577 ἐ.ε.). Λέγει ἐκεῖ. ὅτι
 κάποιος μουσικὸς ἦτο ἱκανὸς «καὶ θυμὸν ἀγείρειν διὰ τῆς συντόνου
 καὶ αὐστηρᾶς ἁρμονίας, καὶ μέντοι καὶ χαλᾶν καὶ μαλάττειν πόλιν
 διὰ τῆς ἀνειμένης (χαλαρᾶς), ὅποτε βούλοιο» (580 Α). Εἶναι δὲ

ἐπίσης χαρακτηριστικόν, ὅτι δὲ ν στρέφονται κατὰ αὐτῶν τῶν ὀργάνων οἱ ἱ. Πατέρες, ἀλλὰ κατὰ τῆς χρήσεως αὐτῶν εἰς τὴν λατρείαν, τὴν καθαρότητα τῆς ὁποίας ἐπιδιώκουν νὰ διαφυλάξουν. Εἶχον δὲ νὰ διεξαγάγουν οἱ ἱ. Πατέρες ἀγῶνα τραχὺν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου, λόγῳ μάλιστα τῆς ἰουδαϊκῆς ἐπιδράσεως, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν ψαλμῶν, οἱ ὅποιοι προτρέπουν τοὺς πιστοὺς νὰ αἰνοῦν τὸν Θεὸν τῇ συνοδείᾳ μουσικῶν ὀργάνων. Ἡ θέσις των ἔμως ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου εἶναι σαφής.

Ἦδη ὁ Ψευδοϊουστίνος (πράγματι δὲ ὁ Θεοδώρητος Κύρου), (ἔρωτ. καὶ ἀποκρίσεις πρὸς ὀρθοδ. 107, PG. 6, 1354) λέγει: «Οὐ τὸ ἄσαι ἀπλῶς ἐστὶ τοῖς νηπίοις ἀρμόδιον, ἀλλὰ τὸ μετὰ τῶν ἀψύχων ὀργάνων ἄσαι, καὶ μετὰ ὀρχήσεως καὶ κροτάλων. Διὸ ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις προαίρεται ἐκ τῶν ἀσμάτων ἡ χρῆσις τῶν τοιούτων ὀργάνων καὶ τῶν ἄλλων τοῖς νηπίοις ὄντων ἀρμοδίων καὶ ὑπολέλειπται τὸ ἄσαι ἀπλῶς. Ἡδύνει γὰρ τὴν ψυχὴν...». Τὰ αὐτὰ ἀπηχοῦν καὶ τὰ Ψευδοκλημένεια (πχ. Recognitiones 4, 13). Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐπίσης δὲν εἶναι μόνον κατηγορηματικὸς εἰς τὸν ἀποκλεισμόν τῶν ὀργάνων ἀπὸ τῆς λατρείας, ἀλλὰ δεικνύει συγχρόνως καὶ τὴν πρᾶξιν τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὰ τέλη τοῦ 6' αἰ. Λέγει δέ: «ἐνὶ ἄρα ὀργάνῳ, τῷ λόγῳ μόνῳ τῷ εἰρηνικῷ ἡμεῖς κεχρήμεθα, ὧ γεραίρομεν τὸν Θεόν, οὐκέτι τῷ ψαλτηρίῳ τῷ παλαιῷ καὶ τῇ σάλπιγγι καὶ τυμπάνῳ καὶ αὐλῷ... ὡς δὴ τὸ ἐκλυτον αὐτῶν τοῦ φρονήματος διὰ τῶν τοιούτων ἐπανίστασθαι ῥυθμῶν... καὶ γὰρ ὁ Ψαλμὸς ἐστὶ ἐμμελὴς εὐλογία καὶ σῶφρων» (Προτρεπτ. Β, 4). Εἶναι δὲ σπουδαῖον, ὅτι καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν μελωδιῶν συνιστᾷ ὅχι μόνον διὰ τὴν λατρείαν, ἀλλὰ καὶ δι' ὅλον τὸν βίον, τὰς πλέον αὐστηρὰς («τὰς σῶφρονας»), συμβουλευῶν ἀπόρριψιν τῶν «ὕγρων» καὶ «χρωματικῶν» (Αὐτόθι).

Ὁ ἁγ. Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐπίσης παρατηρεῖ: «Οὐδὲν οὕτως εὐφραίνει καλὸν τῶν φιλοκάλων οὐδένα, ὡς τὸ πανηγυρίζειν πνευματικῶς τὸ φιλόεργον» (PG. 36, 429 A). Ἐξηγεῖ δὲ εἰς ἄλλο σημεῖον, τί ἐννοεῖ διὰ τοῦ ὅρου «πνευματικῶς». Λέγει: «Ἐορτάζει καὶ Ἰουδαῖος, ἀλλὰ κατὰ γράμμα· τὸν γὰρ σωματικὸν διώκτην νόμον, εἰς τὸν πνευματικὸν νόμον οὐκ ἔφθασεν. Ἐορτάζει καὶ Ἑλ-

λην, ἀλλὰ κατὰ τὸ σῶμα... Διὰ τοῦτο ἐμπαθεῖ αὐτῶν τὸ ἐορτάζειν, ἔν' ἡ τιμὴ Θεοῦ τὸ ἁμαρτάνειν, πρὸς δὲ καταφεύγει τὸ πάθος ὡς σεμνολόγημα. Ἐορτάζομεν ἡμεῖς, ἀλλ' ὡς δοκεῖ τῷ Πνεύματι» (PG. 36, 429. Πρβλ. καὶ 36, 444 A). Διὰ τοῦτο προτρέπει: «Ἀναλάβωμεν ὕμνους ἀντὶ τυμπάνων, ψαλμωδίαν ἀντὶ τῶν αἰσχυρῶν λυγισμάτων τε καὶ ἀσμάτων» (PG. 35, 709).

Ὡς εἵπομεν δέ, δὲν ἀποκλείουν τὰ ὄργανα ἐκ τῆς λατρείας οἱ ἱ. Πατέρες ἐκ προκαταλήψεως τινός, ἀλλ' ἐκ λόγων ἡθικῶν κινούμενοι. Ἡ ἐξηγήσις, τὴν ὁποίαν δίδει λ.χ. ἐπὶ τοῦ προκειμένου Γρηγόριος ὁ Νύσσης εἶναι ἐπιστημονικῶς καὶ δὴ καὶ ψυχολογικῶς καθ' ὅλα τεκμηριωμένη. «Ὡςπερ γὰρ ἐκ τῶν μουσικῶν ὀργάνων μόνος ὁ ἤχος τῆς μελωδίας προσπίπτει ταῖς ἀκοαῖς, αὐτὰ δὲ τὰ μελωδοῦμενα ῥήματα οὐ διαθροῦνται τοῖς φθόγγοις, ἐν δὲ τῇ ᾠδῇ, τὸ συνσυμφότερον γίνεται, καὶ ὁ τοῦ μέλους ῥυθμὸς καὶ τῶν ρημάτων ἡ δύναμις ἡ συνδιεξαγομένη μετὰ τοῦ μέλους, ἡ ν ἀγνοεῖσθαι πᾶσα ἀνάγκη, ἔταν διὰ μόνων τῶν μουσικῶν ὀργάνων ἡ μελωδία γίνεται» (PG. 44, 493/6).

Ἡ χρῆσις ὅμως τῶν μουσικῶν ὀργάνων κατὰ τὴν λατρείαν ἀψηχόλησε βαθύτερον τὸν ἱ. Χρυσόστομον, τόσον, ὥστε νὰ δύναται ὁλόκληρος πραγματεία ἐκ τῶν περὶ τοῦ θέματος τούτου γνωμῶν του νὰ γραφῇ. Αἱ γνώμαί του δὲ αὐταὶ ἀποτελοῦν ἱερὸν νόμον, δι' ὅσους ἀναγνωρίζουν καὶ σέβονται τὴν θαθεῖαν πνευματικότητα καὶ χριστιανικὴν πληρότητα τοῦ ἀνδρός. Ραμφίζομεν καὶ ἐξ αὐτοῦ χαρακτηριστικὰ τινα χωρία.

Κατ' ἀρχὴν ὁ θεῖος πατήρ δέχεται, ὅτι μόνον διὰ στόματος ψαλμωδία ἀρμόζει εἰς τοὺς χριστιανούς. «Οὕτω δὴ καὶ ἐνταῦθα, οὐ τοῦτο ἐπετάγημεν, ὥστε κροτεῖν χεῖρας, ἀλλ' ἡδεσθαι καὶ εὐφραίνεσθαι φάλλοντες» (PG. 55, 208). Ἀποκλείει δὲ ῥητῶς διὰ τὸ «τῶν ἀγέλων θέατρον» (δηλ. τὴν Ἐκκλησίαν) πᾶσαν χρῆσιν ὀργάνων. «Μηδεὶς — λέγει — ἔστω κιθαριστής, μήτε λυρῳδὸς οὕτως ἐναγώνιος, μέλλων ἐν σκηναῖς εἰσιέναι, καὶ δεδοικῶς μή τι ἀπηχῆς ἀνακρούσῃται, ὡς ἡμεῖς μέλλοντες εἰσιέναι εἰς τὸ τῶν ἀγγέλων θέατρον. Πλὴν κτρον δὲ ἡμῖν ἔστω ἡ γλῶσσα, μὴ δὲ ν ἀηδὲς φθεγγόμενῃ, ἀλλ' ἐμ-

μελές καὶ παναρμόνιον μετὰ διανοίας τῆς προσηκούσης· καὶ προσιώντες τῷ Θεῷ, καὶ παρακαλοῦντες καὶ δεόμενοι ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν ἀνακρουόμεθα τὴν νευράν»... (PG. 55, 46).

Ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἔχει βασικὴν σημασίαν διὰ τὴν λατρείαν, δὲν εἶναι ἡ μελωδία ἢ οἱ ἤχοι, ἀλλ' ὁ λόγος, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ ἐρμηνείαν τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Ὁφείλομεν, λοιπόν, νὰ ἀναζητῶμεν «τῶν νοημάτων τὴν δύναμιν, τῶν ἐναποκειμένων ταῖς ῥήμασιν» (55, 427). Ὑπῆρχον δὲ καὶ τότε, θεδαίως, οἱ θέλοντες νὰ ἐρμηνεύσουν ἐπὶ τὸ πνευματικώτερον τὴν χρῆσιν τῶν ὀργάνων εἰς τὴν λατρείαν. Ὁ ἱ. πατὴρ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου εἶναι κατηγορηματικός. «Τινὲς μὲν — λέγει — καὶ τούτων τῶν ὀργάνων τὸν λόγον κατ' ἀναγωγὴν λαμβάνοντες, λέγουσιν ὅτι τὸ μὲν τύμπανον τὴν νέκρωσιν τῆς σαρκὸς ἡμῶν ἐπιζητεῖ, τὸ δὲ ψαλτήριον πρὸς τὸν οὐρανὸν βλέπειν. Καὶ γὰρ ἄνωθεν τὸ ὄργανον τοῦτο κινεῖται, οὐ κάτωθεν ὥσπερ κιθάρα. Ἐγὼ δὲ ἐκεῖνο ἂν εἴποιμι, ὅτι τὸ παλαιὸν οὕτως ἤγοντο διὰ τῶν ὀργάνων τούτων, διὰ τὴν παχύτητα τῆς διανοίας αὐτῶν, καὶ τὸ ἄρτι ἀπεσπάσθαι τῶν εἰδώλων. Ὡς περ οὖν τὰς θυσίας συνεχώρησεν, οὕτω καὶ ταῦτα ἐπέτρεψε, συγκαταβαίνων αὐτῶν τῇ ἀσθενείᾳ». Ἡ ἀληθὴς λατρεία κατὰ τὸν ἱ. πατέρα ἔγκειται εἰς τὴν καθαρότητα τοῦ βίου. «Ἀπαιτεῖ τοίνυν ἐνταῦθα τὸ μεθ' ἡδονῆς ἄδειν, τοῦτο γὰρ ἔστιν τὸ Αἰνεσάτωσαν τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν χορῷ, τὸ μετὰ συμφωνίας (= ὁμονοίας), τὸ μετὰ βίου καθαροῦ» (PG. 55, 494).

Αἱ πεποιθήσεις ὅμως αὐταὶ τοῦ ἱ. Χρυσοστόμου ἔχουν βαθύτερον ἔρεισμα. Ὁ «λόγος» τῶν ὕμνων δέον νὰ προσελκύῃ τὸν πιστόν, ὁ ὁποῖος ἀγιάζεται ἐκ τῆς ψαλμωδίας ἐκείνου, ἔστω καὶ ἂν ἀγνοῇ τὴν ἔννοιάν του! (Αὐτὸ διὰ τοὺς κοπτομένους διὰ τὴν μετάφρασιν τῶν Γραφῶν ἢ τῶν ὕμνων ὑπάρχουν καὶ πράγματα «ἀμετάφραστα», καθ' ὅ ἄλλως «ἀνέκφραστα»). Ἀρκεῖ νὰ ψάλλῃ τις λέγει μὲ διάθεσιν ἀνάλογον, «μετὰ προθυμίας». Δι' αὐτὸ δὲ καὶ δὲν τίθεται καὶ διὰ τὸν ἱ. Πατέρα θέμα καλλιφωνίας. Ἰδοὺ ὅμως οἱ λόγοι τοῦ ἰδίου τοῦ Πατρός: «Ἐκεῖνοι ποιοῦσι θέατρον τὴν οἰκίαν αὐτῶν· σὺ ποιήσον Ἐκκλησίαν τὸ δωμάτιόν σου. Ἐνθα γὰρ ψαλμὸς καὶ εὐχὴ

καὶ προφητῶν χορεία, καὶ διάνοια τῶν ἀδόντων θεοφιλῆς, οὐκ ἂν τις ἀμάρτοι τὴν σύνοδον ταύτην προσειπὼν ἐκκλησίαν. Κἂν μὴ εἰδῆς τὴν δύναμιν τῶν ῥημάτων, αὐτὸ τέως τὸ στόμα παίδευσον τὰ ῥήματα λέγειν. Ἀγιάζεται γὰρ καὶ διὰ ῥημάτων ἢ γλῶσσα, ὅταν μετὰ προθυμίας ταῦτα λέγεται... Ἐπὶ τῆς μελωδίας ταύτης, καὶ γεγηρακώς τις ἦ, καὶ νέος δασύφωνος, καὶ ῥυθμοῦ παντὸς ἄπειρος, οὐδὲν ἔγκλημα γίνεται. Τὸ γὰρ ζητούμενον ἐνταῦθα, ψυχὴ νήφουσα, διεγχευμένη διάνοια, καρδία κατανευγμένη, λογισμὸς ἐρρωμένος, συνειδὸς ἐκκεκαθαρμένος. Ἐὰν ταῦτα ἔχων εἰσέλθῃς εἰς τὸν ἅγιον τοῦ Θεοῦ χορόν, παρ' αὐτὸν δυνήσῃ στήναι τὸν Δαυίδ. Ἐνταῦθα οὐ χρεῖα κιθάρας, οὐ δὲ νεύρων τεταμένων, οὐτε πλήκτρου καὶ τέχνης, οὐδὲ ὀργάνων τινῶν· ἀλλ' ἐὰν θέλῃς, σὺ σεαυτὸν ἐργάσῃ κιθάραν, νεκρώσας τὰ μέλη τῆς σαρκός...» (PG. 55, 156/7). Εἰς ἐποχὴν ὅμως, καθ' ἣν ὁ λόγος μὲν τῆς ἀπωλείας εὐρίσκεται εἰς πληθωρισμόν, τῆς δὲ σωτηρίας ὁ λόγος, καὶ ἂν ἀκούεται, ἀγνοεῖται, εἶναι ἀδύνατον νὰ νοήσωμεν τὴν σημασίαν τοῦ «λόγου» τῶν ὀρθ. ὕμνων, καὶ τὴν σωτηριολογικὴν σπουδαιότητά του.

Εἰς ἓν ἄλλο σημεῖον ὁ ἱ. Πατὴρ περιγράφει μίαν συγκεκριμένην κατάστασιν τῶν χρόνων του. Ὁμιλεῖ διὰ τὴν εἰσαγωγὴν κοσμικῶν συνηθειῶν εἰς τὴν λατρείαν. Καίτοι αἱ σχέψεις του αὐταὶ δὲν ἀναφέρονται εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ὀργάνων, εἶναι λίαν διδακτικαί, ἐὰν συσχετισθοῦν πῶς πρὸς τὰ σήμερον κρατοῦντα. «Καὶ γὰρ εἰσὶ τινες τῶν ἐνταῦθα, οὓς οὐδὲ τὴν ὑμετέραν ἀγάπην ἀγνοεῖν οἶμαι, οἵτινες καταφρονοῦντες μὲν τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ τοῦ Πνεύματος λόγια ὡς κοινὰ ἡγοούμενοι, φωνὰς ἀτάκτους ἀφιᾶσι, καὶ τῶν μαινομένων οὐδὲν ἄμεινον διάκεινται, ὅλῳ τῷ σώματι δονούμενοι καὶ περιφερόμενοι, καὶ ἀλλότρια τῆς πνευματικῆς καταστάσεως ἐπιδεικνύμενοι τὰ ἥθη. Ἀθλίε καὶ ταλαίπωρε, δέον σε δεδοικὸτα καὶ τρέμοντα τὴν ἀγγελικὴν δοξολογίαν ἐκπέμπειν, φόβῳ τε τὴν ἐξαμολόγησιν τῷ Κτίστῃ ποιεῖσθαι, καὶ διὰ ταύτης συγγνώμην τῶν ἐπταισμένων αἰτεῖσθαι· σὺ δὲ τὰ μέμνων καὶ ὀρχηστών ἐνταῦθα παράγεις, ἀτάκτως μὲν τὰς

χειρας επανατείνων, και τοις ποσιν εφαλλόμενος, και ὁλῳ περι-
σπώμενος τῷ σώματι. Καὶ πῶς οὐ δέδοικας, οὐδὲ φρίττεις τοιούτων
κατατολμῶν λογίων; Οὐκ ἔγνωεις, ὅτι αὐτὸς ὁ Ὁρ-
τῶς πᾶρεστιν ἐν ταῦθα ὁ Δεσπότης, και ἐκάστου τὴν κίνησιν ἀναμετρεῖ και τὸ συνειδὸς ἐξετάζει; Οὐκ
ἔγνωεις, ὅτι ἄγγελοι ταύτῃ τῇ φρικτῇ παρίστανται τραπέζῃ και φόβῳ
ταύτην περιέπουσιν; Ἀλλὰ σὺ ταῦτα οὐ κατανοεῖς, ἐ-
πειδὴ ὑπὸ τῶν ἐν θεάτροις ἀκουσμά-
των τε και θεαμάτων τὸν νοῦν σου νε-
σκοτίσθης, και διὰ τοῦτο τὰ ἐκείσε πραττόμενα τοῖς τῆς
Ἐκκλησίας ἀναφύρεις (= συγγείεις) τύποις... Πῶς οὖν συγγνώμην
ἐξαίτησῃ τῶν οἰκείων ἁμαρτημάτων;» (PG. 56, 99/100). Εἶναι
πράγματι ἱκανὰ ταῦτα, διὰ νὰ δείξουν, ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς συμμετο-
χῆς εἰς τὴν λατρείαν δὲν εἶναι ἡ «παρακολούθησις», ἀλλ' ἡ «αἴτη-
σις συγγνώμης τῶν ἐπταισμένων», και δι' αὐτῆς ἡ σωτηρία. Ἀλλὰ
και ὁ Θεοδώρητος Κύρου ὁμολογεῖ: «Θυσιῶν και μουσικῶν ὀργά-
νων ἀνενδεῆς ὁ Θεός». Καὶ ἄλλοι: «οὐ δεόμενος θυσιῶν ὁ Θεός,
οὐδὲ καπνῷ και κνίσσῃ και μουσικοῖς ὀργάνοις ἐπιτερπόμενος»
(Ἑλλ. Παθῆμ. Θεραπευτικὴ Ζ, 22 και 35, Canivet PG. 83,
997 B και 1001 B).

Τὰς ἰδίας ἀντιλήψεις δύναται νὰ εὕρῃ κανεὶς και εἰς τοὺς
δυτικoὺς συγγραφεῖς τῆς ἡνωμένης Ἐκκλησίας (π.χ. Ἀρνόδιον,
Adv. Nations 2, 23—2, 4—7, 32—7, 36). Ὁ δὲ Θωμᾶς Ἀχι-
νάτος πολὺ βραδύτερον, θὰ εἶπῃ, παρὰ τὴν ἐν τῷ μεταξὺ ἐπικράτη-
σιν τῶν ὀργάνων εἰς τὴν δυτικὴν λατρείαν, ὅτι ἡ ἰδική του Ἐκκλη-
σία ἀπεμάκρυνε τὰ ὄργανα, ἐπιδιώκουσα μίαν πνευματικωτέραν λα-
τρείαν (βλ. Gelineau, μν. ἔργ. σημ. 313). Διὰ νὰ ἴδωμεν δὲ τὴν
διὰ τῶν αἰώνων ἀκριβῆ σινέχειαν τῆς παραδόσεως τῆς ἀνευ ὀρ-
γάνων Λατρείας, μνημονεύομεν και τοῦ Ζωναρᾶ (IB' αἰ.), ὁ ὁποῖ-
ος δεικνύων συγχρόνως και τὴν πρᾶξιν τῆς ἐποχῆς του, λέγει: «Ἡ-
μῖν δὲ πρὸς θεῖον ὕμνον οὐδὲν τι μουσικὸν παραλαμβάνεται ὄργα-
νον, ἀλλὰ διὰ ζώσης μόνῃς ἐναρμονίου ἄδομεν τῷ Θεῷ» (PG. 135,
425).

Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν πρᾶξιν διετήρησεν ἀλώδην και ἀπαρα-
σάλευτον ἡ Ὁρθ. Ἐκκλησία μέχρι σήμερον. Τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ και

αὐτὴ αὐτὴ ἡ Ὑμνογραφία μας, ἡ ὁποία, πιστότερον παντὸς ἄλλου
τεκμηρίου, δεικνύει ἐπὶ παντὸς θέματος τὴν συνείδησιν τῆς Ἐκ-
κλησίας, λόγῳ τοῦ ὑπερχρονικοῦ μάλιστα χαρακτηρὸς τῆς. Ἐπα-
νειλημμένως, λοιπόν, καλούμεθα ὑπὸ τῶν ἱερῶν ὕμνων νὰ ὑμνή-
σωμεν τὸν Θεὸν ὅχι δι' ὀργάνων, ἀλλὰ διὰ ὕμνων: «... οἱ πιστοὶ
ὁμοφώνως ἐν ὕμνοις μεγαλύνωμεν» (ᾠδ. θ' καν. Β' Ἰανουαρ.).
Ἡ: «ἀντὶ μύρου τὸν ὕμνον προσοίσωμεν τῷ Δεσπότη». (ᾠδ. ε',
ἀναστ. καν. Δαμασκ.). Πόσα δὲ ἔχει νὰ εἶπῃ τὸ τροπάριον ἐκεῖνο
τοῦ Ἰαμβικοῦ Κανόνος τῶν Θεοφανείων: «Ἀγαλλιώμεν και πλατύ-
νωμεν στόμα, Λόγῳ πλέκοντες ἐκ λόγων μελωδί-
αν, ὧ τῶν πρὸς ἡμᾶς ἡ δεταὶ δωρημέ-
των» (εἴρμ. γ').

Οἱ λόγοι τῶν ὕμνων τούτων — και ἀποτελοῦν ἐλάχιστα παρα-
δείγματα — καθιστοῦν σαφές, ὅτι ὁ ἀποκλεισμός τῶν ὀργάνων ἐκ
τῆς ὀρθ. λατρείας γίνεται διὰ λόγους ἠθικoὺς, ὅχι δὲ αἰσθητικoὺς.
Δὲν καταδικάζεται, οὐδὲ ἀγνοεῖται τὸ «κάλλος» τῶν ἤχων ἐνὸς ὀρ-
γάνου. Ζητεῖται ὁμως ἡ ἀρμόζουσα εἰς «πνευματικὴν» λατρείαν
μουσική. Ἔχει δὲ πολλὰ νὰ εἶπῃ τὸ γεγονὸς, ὅτι και αὐτὴ ἡ «Λει-
τουργία» τοῦ Igor Stravinsky (1948), ὀρθοδόξου, παρ' ὅλον ὅτι
ἔχει συντεθῇ κατὰ τὰ εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν τεχντροπίαν
κρατοῦντα, εἶναι ἄνευ ὀργάνων. Τοῦτο δὲ, διότι, ὡς πιστεύομεν, ὁ
μέγας αὐτὸς συνθέτης τῶν χρόνων μας, ἤθελε νὰ μείνῃ πιστὸς εἰς
τὴν παράδοσιν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ προσήλωση δὲ αὐ-
τῇ πρὸς τὴν παράδοσιν τῆς ἀνευ μουσικῶν ὀργάνων λατρείας δὲν
διεταράχθη οὐδ' εἰς ἡμέρας δυσμενεῖς διὰ τὴν ἑλλην. Ὁρθοδοξίαν.
Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου, ὑπενθυμίζομεν, ὅτι και εἰς αὐτὴν τὴν Κέρ-
κυραν, ὅτε τὸ πρῶτον ἐνεφανίσθη εἰς ὀρθ. ναὸν τὸ ἀρμόνιον, ἐντὸς
τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἔγινε τοῦτο κατὰ τὰ 500 ἔτη τῆς Ἑνετικῆς Κα-
τοχῆς, κατὰ τὴν Κατοχὴν τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Δημοκρατικῶν ἢ αὐ-
τοκρατορικῶν Γάλλων, ἢ τῶν Ἀγγλῶν (μέχρι τοῦ 1864), ἀλλὰ
κατὰ τὰς ἡμέρας ὀρθοδόξου Ἱεράρχου (1926), τοῦ ὁποῖου ἡ «προ-
οδευτικότης» ἤρκεσε, διὰ νὰ γίνῃ δυστυχῶς πρωτοπόρος ἡ Κέρκυρα
εἰς τὴν διάσπασιν τῆς παραδόσεως.

Προλαμβάνοντες δὲ τυχὸν ἐνστασιν, ἐπεξηγοῦμεν, ὅτι και ἡ
συνήθεια νὰ παιανίζουσιν αἱ δύο Φιλαρμονικαὶ τῆς Πόλεως τῆς Κερ-

κύρας, κατά τινας μεγάλας θρησκευτ. ἐορτάς ἢ τοπικάς ἐπετείους, θρησκευτικὰ ἐμβατήρια ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Σπυρίδωνος, ἐπεκράτησε, πρῶτον μὲν λόγῳ μιᾶς ἰδιοτύπου ἴσως ἐκφράσεως τοῦ θαυμάτου σεβασμοῦ τῶν Κερκυραίων πρὸς τὸν Ἀγίον των, ἐν εἵδει δὲ παρενθέσεως, οὐδεμίαν ἀνάμειξιν ἐχούσης τῆς μουσικῆς «μπάντας» εἰς τὴν λατρείαν. Εἰς τοῦτο δὲ συντελεῖ καὶ ὁ σπουδαῖος λόγος, ὅτι ἡ μία τῶν Φιλαρμονικῶν, ἡ λεγομένη Π α λ α ι ᾶ, φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Ἀγίου Σπυρίδωνος, πρὸς τιμὴν τοῦ ὁποίου καὶ ἰδρύθη (1840), οὕσα τὸ ἀρχαιότερον μουσικὸν Ἰδρυμα τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος. Καὶ ταῦτα μὲν ἐκ τῆς Ἱστορίας.

3) Μυστικὴ καὶ συμβολικὴ θεώρησις τῶν λατρευόντων πιστῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

Ἡ Ὁρθ. Ἐκκλησία ὅμως ζῇ καὶ ὁρᾷ ἐντὸς τοῦ «κόσμου», ὅπου ἡ μουσικὴ καὶ τὰ ὄργανα ἔχουν εὐρείαν χρῆσιν. Οἱ ἐκάστοτε δὲ πιστοὶ δὲν δύνανται νὰ παύσουν νὰ ζοῦν ἐν κόσμῳ. Ὅσον καὶ ἂν ἔχουν ἀποστολὴν νὰ «μὴ εἶναι ἐκ τοῦ κόσμου», ἀλλὰ νὰ ὁδηγήσουν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τὸν «κόσμον», πάντοτε θὰ ὑπόκεινται καὶ αὐτοὶ εἰς κοσμικὰς συνηθείας, ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον ἐπικινδύνους. Μία ὁδὸς δὲ ἐπιδράσεως τοῦ κόσμου δυσμενῶς ἐπὶ τῶν χριστιανῶν εἶναι ἐνίοτε καὶ ἡ μουσικὴ, ὅταν θεθαίως εἶναι αὕτη ἡ λεγομένη ἐν κακῇ ἐννοίᾳ «κοσμικὴ μουσικὴ». Οἱ χριστιανοί, λοιπόν, ἀκούουν ἐν κόσμῳ τὸν ἦχον τῶν ὀργάνων καὶ «τέρπονται» ἐξ αὐτῶν. Ἡ μελωδία των τοὺς εὐφραίνει καί, προκειμένου περὶ τῆς λεγομένης (σοβαρᾶς) κλαστικῆς μουσικῆς, τοὺς μεταρσιώνει. Μὴ ὄντες δὲ «τέλειοι», ἀλλὰ δι' ἀγῶνος «τελειούμενοι», δὲν δύνανται νὰ λησμονήσουν τὰς κοσμικὰς συνηθείας, οὐδὲ κατὰ τὴν ὥραν τῆς λατρείας, ὅτε ἡ μὲν γῆ γίνεται οὐρανός, «τὰ δὲ ἄνω τοῖς κάτω συνεορτάζει, καὶ τὰ κάτω τοῖς ἄνω συνομιλεῖ». Ἐρωτοῦν, λοιπόν: Διατί νὰ μὴ ἔχωμεν ὄργανα καὶ εἰς τὴν λατρείαν;

Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἀντεμετώπισαν καὶ οἱ ἱ. Πατέρες, καὶ θεθαίως δὲν τὸ παρέκαμψαν. Διότι ὥς γνήσιοι φορεῖς τοῦ ὁρθοδόξου πνεύματος ἐθεώρουν καθήκον των μέγα τὸν φωτισμὸν τῶν πιστῶν

καὶ ὅχι τὴν διὰ τῆς ἀγνοίας καὶ σιωπῆς καθυπόταξιν αὐτῶν. Ἡ ἀπάντησις δὲ τῶν ἱ. Πατέρων εἰς τὸ ἐν λόγῳ ἐρώτημα εἶναι μία. Ἐὰν ἔζων ἐν κόσμῳ οἱ Χριστιανοί, θὰ ἐώρταζον κοσμικῶς ζῶντες ὅμως ἐν πνεύματι, πνευματικῶς καὶ ἐορτάζουν. Ἐχουν καὶ οἱ χριστιανοὶ εἰς τὴν λατρείαν τὰ ὄργανά των, ὅχι ὅμως οἶα καὶ τὰ «κοσμικά». Ὁ ρ γ α ν ο ν κ α θ ῖ σ τ α τ α ι ἐ δ ῶ ὁ ὅ λ ο ς π ι σ τ ὅ ς! Ἡ ἀλληγορικὴ αὐτὴ θεώρησις τῶν ὁρθοδ. λατρευόντων ἀπέβη κοινὸς τόπος εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν Πατέρων. Ὁ χριστιανός, «χριστοφόρος» καὶ «πνευματοφόρος», ἐν μιᾷ λέξει κατοικητήριον τῆς Ἀγ. Τριάδος, κατὰ τὴν ὥραν τῆς λατρείας μεταβάλλεται μυστικῶς εἰς ὄργανον τοῦ Παναγίου Πνεύματος. Διὰ τοῦ πιστοῦ ἀκούεται ἡ παναρμόνιος τοῦ Πνεύματος μουσικὴ, αἱ δὲ ἐκπεμπόμεναι ὑπερκόσμοι μελωδίαί, οὐδὲν ἄλλο εἶναι, ἢ ἐκλαμψίς τῆς καθαρότητος τοῦ βίου τοῦ πιστοῦ, ἡ ἐκπαγλὸς ἀρμονία τῆς ἀγιότητος αὐτοῦ. Ἀλλωστε μόνον μίαν τοιαύτην μουσικὴν εἶναι δυνατόν νὰ θέλῃ ὁ Θεός, ἐφ' ὅσον «θυσία τῷ Θεῷ, πνεῦμα συντετριμμένον» (Ψαλ. 50, 19).

Ἄς ἀκούσωμεν ὅμως καὶ τοὺς ἰδίους τοὺς λόγους Πατέρων τινῶν καὶ ἐκκλ. συγγραφέων ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου. Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς π.χ. γράφει: «Τοῦ κόσμου τούτου τὴν λειτουργίαν τὴν θεϊκὴν διαχωρίζον, φάλλει τὸ Πνεῦμα· «αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν ᾗχῳ σάλπιγγος» καὶ γὰρ ἐν ᾗχῳ σάλπιγγος ἀναστήσει τοὺς νεκρούς» «αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν ψαλτηρίῳ», ὅτι ἡ γλῶττα τὸ ψαλτήριον τοῦ Κυρίου· «καὶ ἐν κιθάρᾳ αἰνεῖτε αὐτόν», κιθάρα νοεῖσθω τὸ στόμα, οἶονεὶ πλήκτρῳ κρουόμενον τῷ Πνεύματι· «ἐν τυμπάνῳ καὶ χορῷ αἰνεῖτε αὐτόν», τὴν ἐκκλησίαν λέγει τὴν μελετήσανσαν τῆς σαρκὸς τὴν ἀνάστασιν ἐν ἡχοῦντι τῷ δέρματι· «ἐν χορδαῖς καὶ ὀργάνῳ αἰνεῖτε αὐτόν», ὄργανον τὸ σῶμα λέγει τὸ ἡμέτερον καὶ χορδὰς τὰ νεῦρα αὐτοῦ, δι' ὧν ἐναρμόνιον εἴληφε τὴν τάσιν, καὶ κρουόμενον τῷ πνεύματι τοὺς φθόγγους ἀποδίδωσι τοὺς ἀνθρωπίνους· «αἰνεῖτε αὐτόν ἐν κυμβάλοις ἀλαλαγμοῦ», κύμβαλον τοῦ στόματος τὴν γλῶτταν λέγει, ἢ τοῖς κρουομένοις ἐπηχεῖ χεῖλεσιν. Διὰ τοῦτο ἐπεφώνησε τῇ ἀνθρωπότητι «πᾶσα πνοὴ αἰνεσάτω τὸν Κύριον», ὅτι πᾶσαν, ἣν ἐποίησεν, ἐπεσκέφατο πνοήν. Εἰ ρ η ν ι κ ὸ ν γ ᾶ ρ ὡ ς ᾱ λ η θ ῶ ς ὁ ρ γ α ν ο ν ὁ ἄ ν θ ρ ω π ὅ ς ἐ σ τ ι ν, τὰ δ' ἄλλα, ἣν

πολυπραγμονή τις, ὅργανα εὐρήσει πολεμικά, ἢ τὰς ἐπιθυμίας ἐκφλέγοντα ἢ τοὺς ἔρωτας ἐκκαίοντα ἢ ἐξαργυαίνοντα τοὺς θυμούς» (Παιδαγωγός Β, IV). (Πρβλ. σχετικῶς καί: Εὐσεβ. Εἰς Ψαλμ. 91, 23, PG. 23, 1172. — Ἀμβροσ. De Elia et Ieunio 15, 55 = PL. 14, 717 B. Πρβλ. PL. 14, 176 καὶ Ekpōs. Evang. Lucae, PL. 7, 237, PL. 15, 1762 D — 1763 A).

Τὰ αὐτὰ δὲ εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὸν Μ. Ἀθανάσιον: «... ὡς ἐν ἀρμονίᾳ τὸ πλῆκτρον, οὕτως αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ψαλτήριον γενόμενος, καὶ τῷ πνεύματι προσέχων ὁλοκλήρως, καὶ πᾶσι τοῖς μέλεσι καὶ τοῖς κινήμασιν ὑπακούει καὶ δουλεύει τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ» (PG. 27, 40 B). Εἰς ἄλλο δὲ σημεῖον: «Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν χορδαῖς καὶ ὀργάνῳ... Αἰνεῖτε οὖν αὐτὸν ἐν ταῖς ἐντολαῖς ταῖς λεπταῖς καὶ ἰσχυραῖς, καὶ ταῖς ἀποδεδεμέναις τῇ νεκρώσει τοῦ σώματος, καὶ ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ ἐνεργουμένη ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, καὶ μεταδιδούσα ἀπὸ τούτου εἰς τοῦτο καὶ πληροῦσα πάσας ὁμοῦ τὰς ἐντολάς, καὶ πᾶσιν ἀκουσμένη, εἰ διατυγχάνει, ὥσει τοῦ ὀργάνου φωνή... Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν τοῖς χεῖλεσι τοῦ σώματος ὑμῶν... καὶ ἐν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις τῆς διανοίας ὑμῶν» (PG. 27, 1341' πρβλ. καὶ Ὡριγ. 12, 1684).

Ἀλλὰ καὶ Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης ἐπίσης διδάσκει: «Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν τυμπάνῳ καὶ χορῷ, καὶ ὀργάνῳ καὶ χορδαῖς», φησὶν ὁ Ψαλμωδός, οὗ χαλκῷ ἤχουντι καὶ ὀργάνοις θελκτικοῖς τὰς θείας ἐπιτρέπουν ὡδὰς, ἀλλὰ τύμπανον ἡμᾶς τὴν ἑαυτῶν ἀποτελεῖν σάρκα παρεγγυῶν, οὐδὲν ἔχουσαν πάθους κίνημα, ἀλλὰ νεκράν τοῖς γηϊνοῖς ὑπάρχουσαν μέλεσι. Χορὸν δὲ τὴν σύμφωνον τῆς Ἐκκλησίας ἀρμονίαν ζητεῖ. Καὶ χορδὰς, τὰς ἐν ἡμῖν αἰσθήσεις δηλοῖ, ὑφ' ὧν τὸ τῆς γλώττης ἀνακρούεται πλῆκτρον: καὶ ὁ ὀργάνον δὲ πᾶς εὐρίσκεται ἄνθρωπος, Θεὸς εὐάρεστος, καὶ ἄνθρωποις εὐάρμοστος» (PG. 78, 388 D — 389 A' πρβλ. 78, 433 C). Τοιοῦτοτρόπως ὁμοῦ λαμβάνομεν ἐκ μέρους τῶν ἱ. Πατέρων καὶ μίαν αὐθεντικὴν ἐρμηνεῖαν περὶ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον δέον νὰ νοήσωμεν τὰ σχετικά ψαλμικά χωρία, εἰς τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται προτροπαὶ νὰ ψάλλουν δι' ὀργάνων οἱ πιστοί. Εἰς τὴν ταμιοῦχον ὁμοῦ τῆς Θ. Χάριτος Ἐκκλησίαν μόνον ἀλληγορικῶς δέον νὰ νοοῦνται κατὰ τοὺς ἱ. Πατέρας τὰ ἐν λόγῳ χωρία, ὡς ἀνωτέρω ἐξετέθη.

- 4) Προσπάθεια κατανόσεως τῆς ἐναντι τῶν μουσικῶν ὀργάνων στάσεως τῆς Ἐκκλησίας.

Τίνες ὁμοῦ εἶναι εἰδικώτερον οἱ λόγοι, διὰ τοὺς ὁποίους ἀποτρέπουν ἀπὸ τῆς χρήσεως τῶν μουσικῶν ὀργάνων κατὰ τὴν Λατρείαν οἱ ἱ. Πατέρες; Ἐκ τῆς ὅλης διδασκαλίας των ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐξάγεται, ὅτι εἶναι οἱ ἐξῆς τρεῖς. α) Ἡ ἀρνητικὴ ἐπίδρασις τῶν μουσικῶν ὀργάνων κατὰ τὴν ὥραν τῆς Λατρείας ἐπὶ τοῦ «λατρευτικοῦ ἥθους» τῶν πιστῶν. Τὰ ὅργανα ἀντὶ νὰ βοηθοῦν αὐτοὺς εἰς περισυλλογὴν, διασποῦν τὴν προσοχὴν αὐτῶν, ἐπιφανειακῶς καὶ μόνον ἐπιτρέποντα τὴν κατάνυξιν· δὲν βοηθοῦν τόσο εἰς δημιουργίαν συναισθημάτων ἱερῶν καὶ διαθέσιν μετανοίας, ὅσον συντελοῦν εἰς μίαν κατὰ τινα τρόπον «νάρκωσιν» τῆς ψυχῆς καὶ ὑποδούλωσιν αὐτῆς εἰς τὸ κάλλος τῶν ἤχων. Οὕτως ὁμοῦ τὰ ὅργανα δημιουργοῦν ἀποτέλεσμα ἀντίθετον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἐπιδιώκει ἡ ὀρθόδοξος Λατρεία. Μὴ λησμονώμεν δέ, ὅτι ἐνῷ τῆς Ὁρθ. Ἐκκλησίας ἐπιδιώξεις εἶναι ἡ «ἐλευθερία» τοῦ πιστοῦ, ἥτις καταλήγει εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς δουλείας τῶν παθῶν, τῆς Δυτ. Ἐκκλησίας βασικὸς σκοπὸς εἶναι ἡ «ὑποταγὴ» τοῦ πιστοῦ, ἐπιδιωκόμενῃ καὶ διὰ τῆς τέχνης, ὑφ' ὅλας αὐτῆς τὰς μορφάς. β) Ἡ εὐρεία χρήσις τῶν ὀργάνων εἰς τὸν εἰδωλολατρικόν (ἀνάγν. κοσμικόν) βίον καὶ γ) Ἡ πνευματικότης τῆς χριστιανικῆς Λατρείας. Ὁ τελευταῖος βεβαίως λόγος εἶναι καὶ ὁ σπουδαιότερος. Ὁ πιστὸς ὀφείλει κατὰ τὸν χρόνον τῆς Λατρείας νὰ μὴ ἔχη τίποτε τὸ συνδέον αὐτὸν μετὰ τὸν κόσμον, τὰ δὲ μουσικά ὅργανα ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ὑπενθυμίζουν συνεχῶς τὸν κόσμον καὶ τὰς συνηθείας του. Ὁφείλει νὰ «ἀποθέτῃ πᾶσαν τὴν βιοτικὴν μέριμναν», ὥστε νὰ γίνῃ «συγχορευτὴς τῶν ἄνω δυνάμεων» (Χρυσόστ. PG. 55, 106). Κατὰ τὴν Λατρείαν ἀπαιτεῖται ἀκριβῶς στροφή τῆς ψυχῆς πρὸς ἑαυτήν, «συνέλξις» τῆς ψυχῆς πρὸς συντριβὴν, κατάνυξιν καὶ μετάνοιαν· ἀντιθέτως, ὅσον περισσότερον ἡδυπαθὴς εἶναι ἡ μελωδία τοῦ ἢ τῶν ὀργάνων, τόσο προσκολλᾶται εἰς ἐκείνην ἡ ψυχὴ. Δι' αὐτὸ εἵπομεν, ἄλλωστε, ὅτι ἡ μουσικὴ τῶν ὀρθοδόξων ὕμνων εἶναι τόσο ὡραία, ὅσον ἀπαιτεῖται, διὰ νὰ δύναται ἡ ψυχὴ νὰ προσευχηθῇ.

Αὕτῃ ἡ πνευματικότης μάλιστα τῆς ὀρθ. Λατρείας δύναται κα-

τὰ τοὺς ἱ. Πατέρας νὰ ἀποκλείσῃ πᾶσαν χρῆσιν ὅχι μόνον ὀργάνων, ἀλλὰ καὶ λόγων ἀκόμη καὶ ὕμνων, ἀποβαινούσης ταύτης πράγματι λατρείας «ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ». «Ἐξέστι — λέγει ὁ ἱ. Χρυσόστομος, καὶ χωρὶς φωνῆς ψάλλειν, τῆς διανοίας ἔνδον ἡχοῦσης. Οὐ γὰρ ἀνθρώποις ψάλλομεν, ἀλλὰ Θεῷ τῷ δυναμένῳ καὶ καρδίας ἀκοῦσαι, καὶ εἰς τὰ ἀπόρρητα τῆς διανοίας ἡμῶν εἰσελθεῖν» (PG. 55, 159). Ἄλλωστε εἰς τὴν ὑπερτάτην σφαῖραν τῆς πνευματικῆς ἀνατάσεως ἡ βίωσις τοῦ θεοῦ συντελεῖται διὰ τῆς σιωπῆς. Ἡ ὁδὸς τῆς μυστικῆς θεολογίας εἶναι ἀποφατική. Ὅπως εἰς τὸν «θεῖον γνόφον» «ἐλέπομεν» τὸν Θεόν («ἐν τῷ μὴ ἰδεῖν τὸ ἰδεῖν» — θὰ εἶπῃ Γρηγ. ὁ Νύσσης), οὕτω καὶ ἐν τῇ σιγῇ παντὸς γηγένου φθόγγου «ἀκούομεν» τὴν ἀνεκκλήτην θεῖαν μελωδίαν τοῦ Χοροῦ τῶν Ἀγγέλων, «σύμβολον» ἀπλοῦν τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ἐπὶ γῆς ἀκουομένη ἐκκλησιαστικὴ μουσική. Ἀπεριφράστως δὲ διακηρύσσουν οἱ ἱ. Πατέρες, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ἀπαιτεῖ καὶ ἀπὸ ἡμᾶς λατρείαν δι' ἐξωτερικῶν μέσων· δέχεται ὅμως αὐτὴν, οἶονεὶ ἀνεχόμενος ταύτην. «Ὡςπερ γὰρ θυσίαν ἔλαβε — λέγει ὁ ἱ. Χρυσόστ. — οὐχὶ δεόμενος θυσιῶν... ἀλλ' ἐνάγων τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν ἑαυτοῦ τιμὴν, οὕτω καὶ ὕμνους δέχεται, οὗ δεόμενος τῆς παρ' ἡμῶν εὐφημίας, ἀλλ' ἐπιθυμῶν τῆς ἡμῶν σωτηρίας» (PG. 55, 104). Λέγει δὲ καὶ ὁ ἱ. Αὐγουστίνος: «Διὰ τῆς φωνῆς ψάλλομεν, διὰ νὰ διεγείρωμεν ἑαυτοὺς, διὰ τῆς καρδίας ψάλλομεν, διὰ νὰ ἐξιλεώσωμεν τὸν Θεόν» (Enarr. In PS. 147, 5. PL. 37, 1917).

Ἄς ἐπιτραπῇ δὲ παρενθετικῶς νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἀνάλογοι ἀντιλήψεις ἐκφράζονται καὶ ὑπὸ ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας συγγραφέων καὶ μάλιστα τῶν «μυστικῶν», ὡς ὠραιότατα ἀναπτύσσει εἰς τὸ σπουδαῖον σύγγραμμά του «Musik und Gesang...» (Münster 1930) ὁ Joh. Quasten. Ὁ Μένανδρος λ.χ. (Fragm. 245—87 Meineke) λέγει: «... εἰ γὰρ ἔλκει τὸν Θεόν τοῖς κυμβάλοις ἄνθρωπος, εἰς ὃ δούλεται, ὃ τοῦτο ποιῶν ἐστὶ μεῖζων τοῦ Θεοῦ». Κυρίως τοιαῦτα ἀπαντοῦν εἰς τὸν μυστικὸν Φίλωνα τὸν Ἰουδαῖον (De specialibus Legibus I — De sacrificantibus, παρ. 271 — B, 56 Z. 1 Cohn — Wendland): «Εἵπομι ἄν' ὧ γενναῖε, ὁ θεὸς οὐ χαίρει, καὶ ἐκατόμβας ἀνάγῃ τις· κτήματα γὰρ αὐτοῦ τὰ πάντα, κεκτημένος δ' ὅμως οὐδενὸς δεῖται. Χαίρει δὲ φιλοθέοις γνώμας καὶ

ἀνδράσιν ἀσκηταῖς ὁσιότητος, παρ' ὧν ψαιστὰ καὶ κριθὰς καὶ τὰ εὐτελέστατα ὡς τιμιώτατα πρὸ τῶν πολυτελεστάτων ἄσμενος δέχεται. Καὶ μὲντοι μὴδὲν ἕτερον κομίζωσιν, αὐτοὺς φέροντες πλήρωμα καλοκαγαθίας τελειότατον, τὴν ἀρίστην ἀνάγουσι θυσίαν, ὕμνοις καὶ εὐχαρισταῖς τὸν εὐεργέτην καὶ σωτῆρα θεὸν γεραίροντες, τῇ μὲν διὰ τῶν φωνητηρίων ὀργάνων, τῇ δὲ ἄνευ γλώσσης καὶ στόματος, μόνῃ ψυχῇ τὰς νοητὰς ποιούμενοι διεξόδους καὶ ἐκβολὰς, ὧν ἐν μόνον οὗς ἀντιλαμβάνεται, τὸ θεῖον». (Πρβλ. ἐπίσης τοῦ αὐτοῦ, De Plantatione, παρ. 126 (11, 148 Z. 2 Cohn — Wendland, καὶ Legum Allegoriarum 111, παρ. 44 (122 Z. 20 Cohn). «ὅταν μὲντοι διὰ πάντων ἡ ψυχὴ καὶ λόγων καὶ ἔργων ἐξαπλωθῇ καὶ ἐκθειασθῇ, παύονται τῶν αἰσθήσεων αἱ φωναί, καὶ πάντες οἱ ὀχληροὶ καὶ δυσώνυμοι ἦχοι». Ἀλλὰ καὶ ὁ Πορφύριος, νεοπλατωνικὸς, συνιστᾷ: «διὰ δὲ σιγῆς καθαρὰς καὶ τῶν περὶ αὐτοῦ καθαρῶν ἐννοιῶν θρησκειώσωμεν (=λατρεύσωμεν) αὐτόν (=τὸν Θεόν)» (De Abstinencia 11, 34 (37 Z, 7 Hercher).

5) Ἡ πατερικὴ ἐρμηνεία τῆς χρήσεως τῶν μουσικῶν ὀργάνων ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ.

Διατί ὅμως νὰ χρησιμοποιοῦνται ὄργανα μουσικὰ εἰς τὴν Π. Διαθήκην; Καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἡ ἀπάντησις τῶν ἁγ. Πατέρων εἶναι ἐνιαία. Ὁ ἱ. Χρυσόστομος λ.χ. παρατηρεῖ: «Ἐγὼ δὲ ἐκεῖνο ἂν εἴποιμι, ὅτι τὸ παλαιὸν οὕτως ἤγοντο διὰ τῶν ὀργάνων τούτων, διὰ τὴν παχύτητα τῆς διανοίας αὐτῶν καὶ τὸ ἄρτι ἀπεσπᾶσθαι ἀπὸ τῶν εἰδώλων. Ὡςπερ οὖν τὰς θυσίας συνεχώρησεν, οὕτω καὶ ταῦτα ἐπέτρεψεν, συγκαταβαίνων αὐτῶν τῇ ἀσθενείᾳ» (PG. 55, 494). Ἄρα οἱ λόγοι ἦσαν κατ' ἀρχὴν ἡ ἀτέλεια τῶν Ἑβραίων καὶ ἡ νηπιότης αὐτῶν εἰς τὴν πίστιν, καὶ δεύτερον ἡ ἀδυναμία των νὰ ἀπαλλαγοῦν τῶν παλαιῶν των συνηθειῶν. Ἀλλὰ εἰς τὴν παραχώρησιν αὐτὴν τοῦ Θεοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν ὀργάνων ὑπὸ τοῦ Ἰσραὴλ εὐρίσκεται καὶ ἕτερος λόγος, παιδαγωγικὸς. Συνεχίζει ὁ ἱ. πατὴρ: «Καὶ τὰ ὄργανα ἐκεῖνα διὰ τοῦτο ἐπετέτραπτο τότε, διὰ τε τὴν ἀσθενείαν αὐτῶν καὶ διὰ τὸ κερᾶν αὐτοὺς εἰς ἀγάπην

καὶ συμφωνίαν καὶ ἐγείρειν αὐτῶν τὴν διάνοιαν... Τὸ γὰρ θάναυσον αὐτῶν καὶ ῥάθυμον καὶ ἀναπεπτωκὸς σοφίζόμενος ὁ Θεός, ἀφυπνίζει αὐτοὺς ταύτῃ μεθώδευσε τῇ σοφίᾳ, ἀνακεράσας τῷ πόνῳ τῆς προσεδρίας τὸ ἥδὺ τῆς μελωδίας» (PG. 55, 497). Ἐπειδὴ δὲν ἠδύναντο νὰ μείνουν πλησίον τοῦ εὐκόλως, τοὺς ἐπέτρεψε τὴν ἀπόλαυσιν τῆς μουσικῆς.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης, σύγχρονος τοῦ Χρυσ., παρατηρεῖ: «Εἰ θυσιῶν καὶ αἱμάτων τὸ θεῖον ἠνέσχετο διὰ τῶν ἀνθρώπων τὸ τηλικαύδε τὴν νηπιότητα, τί θαυμάζεις, εἰ καὶ μουσικῆς διὰ κιθάρας καὶ ψαλτηρίου τελουμένης» (PG. 78, 68. Ἐπιστ. II, 176). Τὰ αὐτὰ ἀπηχεῖ καὶ ὁ Θεοδώρητος (Ἑλλ. Παθ. Θεραπευτικῇ, Περὶ θυσιῶν Z, 16. PG. 83, 996 ε.). Θεωρεῖ τὴν χρῆσιν τῶν ὀργάνων ὑπὸ τῶν Ἰσραηλιτῶν ὡς κατάλοιπον τῆς ἐν Αἰγύπτῳ ζωῆς των, ὡς καὶ ὁ Χρυσόστομος δηλαδὴ ἀνωτέρω. Ἐπιλέγει δὲ ὁ ἐπίσκοπος Κύρου: «Τὰ τῶν εὐήχων ὀργάνων ἠνέσχετο, οὐ τῇ τούτων ἁρμονίᾳ τερπόμενος, ἀλλὰ κατὰ βραχὺ παύων τῶν εἰδώλων τὸ πλάνον» (PG. 83, 997 B). Ἀλλαχοῦ δὲ λέγει, ὅτι καὶ τὰς θυσιᾶς καὶ τὰ ὄργανα ἐπέτρεψεν ὁ Θεός «τῆς ἐκείνων προμηθεύμενος ἱατρείας» (Z, 34, PG. 83, 1001 B). Ἦτο ἐν εἶδος παιδαγωγίας διὰ τοὺς Ἰουδαίους: «Ἐπειδὴ φιλοπαίγμονές τινες ἦσαν καὶ φιλογέλωτες, ταῦτα δὲ ἅπαντα ἐν τοῖς τῶν εἰδώλων ἐπετελεῖτο ναοῖς, συνεχώρησε ταῦτα, διὰ τούτων αὐτοὺς ἐφελκόμενος, ἐν τῇ ἐλάττονι βλάβῃ κωλύων τὴν μείζονα, καὶ διὰ τῶν ἀτελῶν προπαιδεύων τὰ τέλεια» (PG. 80, 1996 C. Πρὸς Ζιγαβηγὸν ἐν PG. 128, 1320 B καὶ 1325 AB).

Ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἀναζητεῖ ἐπίσης εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ὀργάνων ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων συμβολικὴν ἔννοιαν. «Καὶ γάρ —λέγει— τὸ αἰνεῖν τὸν Θεόν, ἐν κυμβάλοις εὐήχοις καὶ κιθάρᾳ καὶ δεκαχόρδῳ ψαλτηρίῳ, σύμβολον πάλιν ἦν καὶ σημαντικὸν τοῦ συγκεῖσθαι μὲν νομίμως τὰ μέλη τοῦ σώματος ὡς χορδὰς, τοὺς δὲ λογισμοὺς τῆς ψυχῆς ὡς κύμβαλα γίνεσθαι, καὶ λοιπὸν τῇ ἡχῇ καὶ τῷ νεύματι τοῦ πνεύματος ταῦτα πάντα κινεῖσθαι καὶ ζῆν...» (PG. 27, 41 B).

- 6) Σκέψεις τινὲς ἐπὶ τῆς Ἱεραποστολῆς ἐν σχέσει καὶ πρὸς τὴν λατρευτικὴν μουσικὴν.

Ἐκ πάντων, λοιπόν, τῶν προλεχθέντων ἐξάγεται, ὅτι τὸ πρόβλημα τῶν ὀργάνων διὰ τὴν ὁρθ. Λατρείαν δὲν εἶναι καθόλου νέον. Εἶναι τόσον παλαιόν, ὅσον καὶ ἡ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία πάντοτε θὰ ἀντιμετωπίζῃ κοσμικὰς συνηθείας καὶ θὰ διεξάγῃ ἀγῶνα, διὰ νὰ προτιμετωπίζῃ καὶ ἀπὸ πάσης ὀλισθήσεως. Τὰ μουσικὰ ὄργανα φυλάττει τὰ μέλη τῆς ἀπὸ πάσης ὀλισθήσεως. Τὰ μουσικὰ ὄργανα ὅμως οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον εἰσῆλθον εἰς τὴν ὁρθ. λατρείαν, διότι ἡ στάσις τῶν ἀγ. Πατέρων, ὡς θεματοφυλάκων τῆς ὁρθῆς πίστεως καὶ πράξεως ἦτο ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου λίαν σθεναρά. Οὐτε καὶ κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον τῆς εἰκονομαχίας, ὡς ἠθέλησαν τινὲς νὰ ἰσχυρισθοῦν (π.χ. Β. ΚΟΤΤΑ), ἔχομεν ἐπαρκεῖς ἀποδείξεις, ἡ ἐνδείξεις ἔστω, ὅτι συνέβη τοῦτο. Οὕτως ἐδημιουργήθη σταθερὰ παράδοσις μιᾶς φωνητικῆς μουσικῆς διὰ τὴν ὁρθ. Λατρείαν, μονοφωνικῆς ἢ πολυφωνικῆς (ὅχι ἐν τῇ συνήθει ἐννοία, ἀλλ' ὡς «πολυφωνικῆς ὁμοφωνίας») ἀδιάφορον. Τὸ παράδειγμα δὲ τῶν Ἰουδαίων οὐδόλως ἀπέβη δεσμευτικὸν διὰ τὴν Ἐκκλησίαν.

Σημασίαν ὅμως ἰδιαίτεράν ἔχει ὁ τρόπος ἐνεργείας τῶν ἱ. Πατέρων ἐφ' ὧν τῶν ζητημάτων ἀλλὰ καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐκκλ. μουσικὴν. Ἐξων οὗτοι, «καθ' ὑπερβολὴν» μάλιστα, τὴν ἀγωνίαν τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐμόχθουν πρὸς οἰκείωσιν ὑπὸ τοῦ «κόσμου» τῆς «χριστοζωῆς». «Μετὰ φόβου δὲ καὶ τρόμου πολλοῦ» ἐμερίμνων διὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν Ποίμνην τοῦ Χριστοῦ καὶ ἄλλων προβάτων. Π ο τ ὲ ὁ μ ω ς δ ὲ ν ἔ π ρ α τ τ ο ν τ ο ὗ τ ο ἐ π ἰ θ υ σ ῖ α τ ῆ ς π α ρ α δ ε δ ο μ ἔ ν η ς π ῖ σ τ ε ω ς... Μία τοιαύτη τακτικὴ εἶναι μόνον τῶν ἡμερῶν μας «διπλωματικὴ» ἐπινόησις. Οἱ ἱ. Πατέρες ἢ θὰ ὠδήγουν τὸν μαζ «διπλωματικῇ» ἐπινόησις. Οἱ ἱ. Πατέρες ἢ θὰ ὠδήγουν τὸν μαζ ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας ἀνθρώπον εἰς τὴν Ἀλήθειαν ἢ ὅχι, ἔχοντες ὡς πρότυπον εἰς τοῦτο αὐτὸν τὸν Κύριον, Ὅστις δὲν ἐδίστασε χάριν αὐτῆς τῆς ἀληθείας νὰ ἐρωτήσῃ καὶ τοὺς μόνους ἀπομεινάντας πλησίον Του Μαθητάς: «μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν;» (Ἰωάν. 6, 67). Προετίμων νὰ θρηνοῦν βλέποντες ψυχὰς ἐκτὸς τῆς σωστικῆς περιοχῆς τῆς Ἐκκλησίας, ἢ νὰ εἰσέλθουν αὐταὶ εἰς τὴν Ἐκ-

κλησίαν τυπικῶς, διὰ νὰ ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν ἐν τῇ πλάνῃ των. Διότι ἐπίστευον, ὅτι, ὅταν ἡ πλάνη μένῃ ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας, θὰ εἶναι αὕτη ἡ Κιβωτὸς τῆς σωτηρίας διὰ τοὺς ἐν τῇ πλάνῃ. "Ὡς ὅμως ἡ πλάνη εἰσέλθῃ καὶ ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, τὸ δὲ τῆς Ἐκκλησίας φῶς γίνῃ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων σκότος, «τότε τὸ σκότος πόσον;». "Ὡς σήμερον ἡμεῖς ἀναγκαζώμεθα νὰ χαλαρώνωμεν τοὺς θεσμοὺς καὶ τὰς ἀρχάς μας, δῆθεν διὰ νὰ προσελκύσωμεν εὐκολώτερον τοὺς ἑτεροδόξους ἢ τὴν νεολαίαν, σημαίνει, ὅτι ἀγνοοῦμεν ἢ λησμονοῦμεν τὴν πραγματικὴν ἔννοιαν τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποῖαν θεωροῦμεν, ἐλαφρᾶ τῇ καρδίᾳ, ὡς ἐν Σωματεῖον ἢ Σύλλογον, τοῦ ὁποῖου τὸ Καταστατικὸν δέχεται προσθαφαιρέσεις ἄρθρων καὶ τροποποιήσεις ἀγνοοῦμεν δὲ τὸν θησαυρὸν τῆς Πίστεως καὶ πρὸ πάντων τὴν οὐσίαν τῆς, ἣτις εἶναι ἡ ἀλήθεια. Ἀλλοίμονον δὲ ἂν χάσωμεν τὴν ἀπόλυτον πεποίθησίν μας περὶ τοῦ τελευταίου τούτου. Ὡς ἄτομα οἱ ὀρθόδοξοι θρηνοῦμεν διὰ τὰς ἀμαρτίας μας, βλέπομεν δὲ μὲ πνεῦμα ἀγάπης καὶ συμπαθείας πάντα ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας μας. Ὡς Ἐκκλησία ὅμως εἴμεθα ἀπολύτως πεπεισμένοι, ὅτι κατέχομεν τὴν ἀλήθειαν. Καυχώμενοι διὰ τὴν Ὁρθοδοξίαν, δὲν καυχώμεθα διὰ τοὺς ἀθλοὺς ἑαυτοῦς μας, ἀλλὰ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν μας, ἣτις εἶναι κάτοχος καὶ φρουρὸς τῆς Ἀληθείας. Καλοῦντες δὲ εἰς ἔνωσιν, δὲν καλοῦμεν ἐγωϊστικῶς πρὸς ἡμᾶς ὡς ἄτομα, ἀλλ' εἰς ἔνταξιν εἰς τὸ μόνον ὕγιες πνευματικῶς καὶ ζωογόνον αὐτὸ κλῆμα, τὸ ὁποῖον λέγεται «Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία». Ἀγνοοῦντες ὅμως συνήθως τὴν ἀλήθειαν, καλοῦμεν τοὺς ἄλλους εἰς μίαν Ὁρθοδοθίαν ἰδικῆς μας κατασκευῆς, ὅχι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ. Δι' αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ δὲν δυνάμεθα ἄνευ ὑποχωρήσεων νὰ προσελκύσωμεν. Διότι δὲν ἐλκύει τοὺς ἄλλους ἢ ἐν ἡμῖν καὶ δι' ἡμῶν κηρυττομένη ἀπόλυτος ἀλήθεια, ἀλλ' ἢ μετὰ τοῦ ψεύδους ἀναμεμιγμένη «ἀλήθειά» μας. Αὕτη δὲ δύναται νὰ εἶναι ὅσονδήποτε ἐλαστική! Τούναντίον ἡ γνησία πρᾶξις τῆς Ἐκκλησίας τῶν Πατέρων εἰς τὸ θέμα τῆς Ἱεραποστολῆς ἦτο κλήσις εἰς τὴν Ἀλήθειαν, ἄνευ πολιτικῆς καὶ προσχημάτων, ὡς συνέβη ἤδη εἰς τὴν Κ.Δ. μετὰ τὴν κλήσιν ἐκείνην τοῦ Εὐνούχου τῆς Κανδάκης ὑπὸ τοῦ Φιλίππου. Ἀλλὰ τὴν κλήσιν ἐκείνην ἐνήργει τὸ "Αγ. Πνεῦμα, εἰς τὴν λυτρωτικὴν ἐνέργειαν τοῦ Ὁποῖου τόσον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὅσον καὶ εἰς πᾶν θῆμα τῆς ζωῆς μας ἐπαύ-

σαμεν νὰ ὑπολογίζωμεν.

Βεβαίως ὁμιλοῦμεν ἐδῶ περὶ ὑποχωρήσεων ἐν τῇ πίστει καὶ τῇ γνησίᾳ παραδεδομένη πράξει τῆς Ἐκκλησίας διὰ τῶν αἰώνων, χωρὶς νὰ ἔχωμεν τὴν πρόθεσιν νὰ ἀρνηθῶμεν πᾶσαν δρᾶσιν. Ἀλλωστε αὐτοὶ οἱ Πατέρες δὲν ἔμενον ἀδρανεῖς. Ἀντεμετώπιζον κατὰ τρόπον ἐξόχως θετικὸν τὴν πλάνην. Προκειμένου δηλ. περὶ τῆς μουσικῆς ἐδημιούργουν ἀμέσως «Ἀντιθάλλειαν» ἐναντι τῆς αἰρετικῆς «Θαλλείας» (πάντοτε διὰ τῆς μουσικῆς διαδίδεται ἡ πλάνη, ὡς τότε ὑπὸ τοῦ Ἀρείου!). Ἰδοὺ δὲ εὐρὺ πεδῖον δημιουργίας διὰ τοὺς ἀποφοίτους τῶν Ἐκκλησιαστικῶν μας μουσικῶν Σχολῶν πλὴν τοῦ ἐπαγγέλματος! Πλὴν τῆς καλλιέργειας «λατρευτικῆς» μουσικῆς καὶ ἡ δημιουργία μουσικῆς χριστιανικῆς διὰ τὸν καθ' ἡμέραν βίον εἶναι ἔργον ἰδικόν των. Εἰς στιγμὰς ἄλλωστε αὐτοκριτικῆς ὀφείλομεν οἱ Ὁρθόδοξοι νὰ ὑποβάλλωμεν εἰς τὸν ἑαυτὸν μας τὸ ἐρώτημα: Τί πράττομεν ἐν χαλεποῖς καιροῖς πρὸς κήρυξιν τῆς ἀληθείας καὶ προβολὴν τῆς; Μήπως ἀρκούμεθα μόνον εἰς ταφήν τοῦ ταλάντου, ἐν τῇ ἐννοίᾳ δῆθεν τῆς διαφυλάξεως, καὶ εἰς διακοπὴν πάσης ἐπαφῆς μὲ τοὺς ἐκτὸς τῆς Ὁρθοδοξίας ἀπλῶς, «εἶνα μὴ μιανθῶμεν;». Ἀλλ' «οὐαὶ ἡμῖν, ἐὰν μὴ εὐαγγελιζώμεθα». Ὅταν κατέχωμεν πράγματι τὴν ἀλήθειαν, κηρύττομεν διὰ λόγου καὶ βίου τὴν ἀλήθειαν. Μόνον ὅταν δὲν εἴμεθα ἐδραῖοι εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἀποφεύγομεν τὴν ὁμολογίαν τῆς ἀληθείας, ὅπως ἀντιθέτως καὶ ὁ ἀγνοῶν τὴν ἀλήθειαν, προδίδει τὴν ἀλήθειαν, ἐν ὀνόματι δῆθεν τῆς ἀληθείας! Αἱ πύλαι ὅμως τῆς Ὁρθοδοξίας, καὶ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς Λατρείας, καὶ συνεπῶς καὶ τῆς μουσικῆς τῆς, εἶναι πάντοτε ἀνοικταί, ἀπευθύνομεν δὲ πρὸς πάντας τὸ «ἔρχου καὶ ἴδε». Ἐὰν δὲ ἡ κλήσις αὕτη γίνεται ἐν Πνεύματι, ὅς εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι ἄνευ οὐδεμιᾶς παραχωρήσεως ἢ ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τῆς ἀληθείας, θὰ τελεσφορήσῃ...

Καὶ ταῦτα μὲν διὰ τὴν Ὁρθόδοξον Λατρείαν. Εἰς τὴν Δύσιν ἀντιθέτως εἰσῆχθησαν τὰ ὄργανα εἰς τὴν λατρείαν (βλ. ὅσα γράφει σχετικῶς ὁ J. Gelineau εἰς τὸ προμνημον. ἔργον του, σ. 194 ἐ.). Τὸ Ὅργανον μάλιστα ἐνιαχοῦ μὲν ἀπὸ τοῦ 8ου αἰ., κυρίως δὲ ἀπὸ τοῦ 13ου κατέστη ἀναγκαῖον εἰς τὴν λατρείαν τῆς Δ. Ἐκκλησίας. Ἐκ τοῦ Ὁργάνου δὲ ἐξεκίνησαν, ἢ ὡς Ὁργανοπαῖται ἔμειναν ἀθάνατοι, Μεγάλοι Μουσουργοὶ τῆς Δύσεως. Ἀρχεῖ νὰ φέρωμεν εἰς

τὸν νοῦν τὸν Ι. Σ. Μπάχ. Ἄλλα τὰ κριτήρια ὅμως τὰ καταξιῶντα τὴν ἐκκλ. μουσικὴν τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ κατωτέρω. Ἐκεῖ ἡ μουσικὴ ἔλαβε τὴν θέσιν καὶ ἀνάπτυξιν, τὴν ὁποίαν ἔσχεν εἰς τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν ἡ ὕμνογραφία. Ἡ κατά-
 νυξις ἐπιδιώκεται ἰδίᾳ διὰ τῆς μουσικῆς, καὶ μάλιστα περισπουδά-
 στου, τέχνης. Διὰ τοῦτο τὴν θέσιν τοῦ Ὁργάνου ἔχει, ὅχι σπανίως,
 δύναται νὰ καταλάβῃ ὁλόκληρος συμφωνικὴ ὀρχήστρα, ἐντὸς τοῦ
 ναοῦ μάλιστα, ἀλλὰ καὶ σύγχρονα ἀκόμη μουσικὰ συγκροτήματα μὲ
 χορευτικούς ῥυθμούς, ἐν τῷ πλαisiῷ τῆς προσπαθείας πρὸς προσέλ-
 κυσιν τῆς νεολαίας! Περιττὸν θεθαίως νὰ εἰπώμεν, ὅτι εἰς τὴν πε-
 ρίπτωσιν αὐτὴν τίθεται πρόβλημα ὁρίων. Διότι δὲν γνωρίζομεν, ἂν
 ἔχωμεν πράγματι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐπιστροφὴν τῆς νεολαίας
 εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἢ ὡς μὴ ὠφελε μετὰστασιν τῆς Ἐκκλησίας εἰς
 τὸν «κόσμον»!...

7) Οἱ καθ' ἡμᾶς βασικοὶ λόγοι τῆς
 ἐνιαχοῦ εἰσαγωγῆς τοῦ Ἀρμο-
 νίου ἐντὸς Ὁρθοδόξων Ναῶν.
 Προβλήματα καὶ δεοντολογία.

Ἄς ἔλθωμεν ὅμως καὶ εἰς τὴν σημερινὴν πραγματικότητα.
 Ποῖοι εἶναι οἱ λόγοι, διὰ τοὺς ὁποίους ἐπιδιώκεται ἡ εἰσαγωγή καὶ
 ἐπικράτησις μάλιστα τοῦ Ἀρμονίου εἰς τὴν λατρείαν μας; Οὗτοι
 δύναται καθ' ἡμᾶς νὰ συνοψισθοῦν εἰς τοὺς ἑξῆς δύο κυρίως. Ἐνα
 ὑποκειμενικὸν καὶ ἓνα ἀντικειμενικόν.
 Καὶ ὑποκειμενικὸς μὲν εἶναι ἡ (ἀγνὴ καὶ εἰλικρινὴς ἔστω) προσ-
 πάθεια τινῶν νὰ καταστήσουν «ὠραιότεραν» αἰσθητικῶς τὴν ὀρθ.
 λατρείαν, ἐλκυστικωτέραν καὶ ἀκροαματικῶς ἡδυπαθεστέραν. Κατὰ
 τὴν γνώμην των ἡ λατρεία μας, μὲ τὴν γνωστὴν μουσικὴν τῆς τῶν
 «τεριρέμ» καὶ τῆς ῥινοφωνίας, ὡς δυστυχῶς προβάλλουν αὐτὴν
 τινες τῶν φαλτῶν μας, δὲν δύναται νὰ προσελκύσῃ τὸν σημερινόν
 ἄνθρωπον, καὶ μάλιστα τὸν νέον καὶ τὸν «φιλόμουσον». Παρουσιάζ-
 ονται δὲ ῥέκται ἱερεῖς, πρόθυμοι νὰ προσφέρουν ἐν ὠραίον ἀκρό-
 αμα, ἀδιαφοροῦντες, ἔνεκα τοῦ «οὐ κατ' ἐπίγνωσιν» ζήλου των, διὰ
 τὰς συνεπειάς.

Οὐδεὶς ἐχέφρων θεθαίως δύναται νὰ ἐπιδοκιμάσῃ ποτὲ τὴν
 ἀποκρουστικὴν κατὰ κόρον ῥινοφωνίαν — (διότι, ὡς ὑπ' ἄλλων
 ἀπεδείχθη, παντελὴς ἑλλειψίς ῥινοφωνίας, διὰ τοὺς φάλλοντας εἰς
 ὑψηλὴν κλίμακα φάλας τῆς Ὁρθ. Ἐκκλησίας, εἶναι ἀδύνατος),
 ἢ τὰ ἐνίστε ἀμανοειδῆ κρατήματα. Δὲν θέλομεν δὲ νὰ πιστεύωμεν,
 ὅτι δέχονται «συντηρητικοί» τινές, ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ (πρέπουσα)
 Βύζαν. Ἐκκλ. Μουσικὴ. Μουσικὴ ὅμως, οἷα ἡ ψαλλομένη εἰς τὸν
 Μητροπολιτικὸν Ναὸν τῶν Ἀθηνῶν καὶ εἰς τινὰς ἄλλους ναοὺς τῆς
 Χώρας, νομίζομεν, ὅτι ἀποτελεῖ τὴν μουσικὴν ἐκείνην, τὴν ὁποίαν
 ζητοῦν καὶ οἱ ἱ. Πατέρες ὡς ἐνδυμα τῶν ὀρθοδόξων ὕμνων. Διότι
 ἐπαναλαμβάνομεν καὶ ἐδῶ. Ἡμεῖς δὲν ἐξετάζομεν οὔτε τὴν ἐξ ἐπό-
 φεως κλιμάκων σχέσιν τῆς ἀρχαίας βυζ. ἐκκλ. μουσικῆς πρὸς τὴν
 σήμερον ψαλλομένην, οὔτε τὴν ἐσωτερικὴν ἐξέλιξιν αὐτῆς ἢ τὴν
 σχέσιν τῆς πρὸς ἄλλων λαῶν τὴν μουσικὴν (π.χ. τουρκικὴν κ.λ.π.).
 Ἀλλὰ θάσει τῆς παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας μας ἐλέγχωμεν τὸ
 ἡ θ ο ς τῆς εἰς τὴν ὀρθ. λατρείαν πρεπούσης μουσικῆς. Ἐφ' ὅσον
 δὲ ἀνελάθομεν θάσει τῆς ὀρθ. παραδόσεως νὰ ἐξετάσωμεν τὸ πρό-
 βλημά μας, ὀφείλομεν καὶ ἐδῶ νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὴν πατερικὴν
 διδασκαλίαν.

α) Πῶς βλέπουν τὸ «ποιόν» τῆς ἐκκλησιαστικῆς (λατρευτικῆς)
 μουσικῆς οἱ ἅγιοι Πατέρες; Ἀπορρίπτουν πᾶσαν αἰσθητικὴν ἀπό-
 λαυσιν καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μουσικὴν τῆς ὀρθ. λατρείας;

Οὐδεὶς δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ τοιοῦτόν τι ἄνευ παρερμηνείας τῶν
 λόγων τῶν ἁγ. Πατέρων. Πνευματοφόροι καὶ πεφωτισμένοι οἱ ἅγιοι
 Πατέρες, γνωρίζουν τὸν ἄνθρωπον μέχρι τῶν μυχιαιτάτων του. Δι'
 αὐτὸ καὶ δὲν ἀγνοοῦν τὸν παράγοντα «ἡδονή» ἐν σχέσει μὲ τὴν λα-
 τρείαν. Ὁ ὅρος μάλιστα οὗτος ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὴν λατρευτικὴν
 μας μουσικὴν, ἀποκτᾷ εἰς αὐτοὺς ἰδιαιτέρον περιεχόμενον. Καταφά-
 σκοντες οἱ ἱ. Πατέρες τὸν ὅλον ἄνθρωπον, ἥτοι ὡς ψυχοσωματικὴν
 ὄντοτητα, δὲν παραγνωρίζουν καὶ τὴν ἀνάγκην τῶν «συμβόλων»
 καὶ διαφόρων ἐξωτερικῶν στοιχείων τῆς λατρείας. Ἀλλωστε σκο-
 πὸς τῆς λατρείας μας εἶναι ὁ ἐξαγιασμός τοῦ ὅλου ἀνθρώπου, καὶ
 τῶν αἰσθήσεων δηλ. τοῦ σώματός του. Διὰ τοῦτο παρατηρεῖ προσφυ-
 ῶς λίαν ὁ Μ. Βασίλειος εἰς τὴν ὁμιλίαν του «Εἰς τό, πρόσσεχε σεαυ-
 τῷ», ἡ ὁποία ἀποτελεῖ πράγματι ὀρθόδοξον ἀνθρωπολογίαν: «Εἰ μὲν

γάρ γυμνῇ τῇ ψυχῇ διεζῶμεν, εὐθὺς ἂν ἀπὸ τῶν νοημάτων ἀλλήλοις συνεγινόμεθα· ἐπειδὴ δὲ ὑπὸ παραπετάσματι τῇ σαρκὶ καλυπτομένη ἡμῶν ἡ ψυχὴ τὰς ἐννοίας ἐργάζεται, ῥημάτων δεῖται καὶ ὀνομάτων πρὸς τὸ δημοσιεῦν τὰ ἐν τῷ δάθει κείμενα» (PG. 31, 197 C).

Ἄλλωστε καὶ αὐτὴ ἡ εἰσαγωγή τῆς μουσικῆς εἰς τὴν ὀρθ. λατρείαν δεικνύει, ὅτι εὗρεν αὕτη ἀπ' ἀρχῆς τὴν ἐπιδοκιμασίαν τῆς Ἐκκλησίας. Ὅπως ἡ ποίησις, «γλῶσσα τῆς ψυχῆς» καὶ ἡ μουσική, ἦτο ἀδύνατον νὰ μείνῃ ἐκτὸς τῆς λατρείας. «Ἐπεὶ οὖν πᾶν τὸ κατὰ φύσιν — λέγει Γρηγ. ὁ Νύσσης — φίλον τῇ φύσει, ἀπεδείχθη δὲ κατὰ φύσιν ἡμῖν οὕσα ἡ μουσική, τούτου χάριν ὁ μέγας Δαυὶδ τῇ περὶ τῶν ἀρετῶν διδασκαλίᾳ τὴν μελωδίαν κατέμιξεν, οἷόν τινα μέλιτος ἡδονὴν τῶν ὑψηλῶν καταχέας δογμάτων» (PG. 44, 444 A. Πρβλ. καὶ 440 B). Ἀντλῶν δὲ ἀπὸ τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ τοῦ Χρυσοστόμου ὁ Ζιγαβηνός, ὡς ἐξῆς ἀναπτύσσει τοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους εἰσῆλθεν ἡ μουσικὴ εἰς τὴν ὀρθ. λατρείαν: «Τὸ χαριέστερον ἢ δέως ἐγκαταδύνει καὶ μονιμώτερον γίνεται (διὰ λόγους δηλ. παιδαγωγικούς). Πρῶτον μὲν τοῦτο τοῦ μέλους αἷτιον. Ἐπεὶ δὲ διὰ τῆς ἀπατηλῆς ἡδονῆς ἀπόλλυσι τὸν ἄνθρωπον ὁ ἐχθρὸς (ὁ σατανᾶς), πάλιν διὰ τῆς ἀτέχνου ταύτης καὶ οἰκονομικῆς ἀποσώζεσθαι τοῦτον ὁ Θεὸς ἐπενόησεν. Αἷτιον καὶ τοῦτο δεύτερον τοῦ μελίσματος. Τὸ δὲ τρίτον, ὅτι καὶ ἀγάπην ἐπινενόηται καὶ ὁμόνοιαν, ὥσπερ τὰς γλῶσσας τῶν ἀδόντων, οὕτω καὶ τὰς γνώμας εἰς ἓν συνάγειν δυνάμενον...» (PG. 128, 65. Πρβλ. Μ. Βασίλειον, PG. 29, 212 ἐ. καὶ Χρυσόστ. PG. 55, 156 ἐ.).

Τὸ χωρίον αὐτὸ τοῦ Ζιγαβηνοῦ συναφίζει τὴν ὀρθ. θεώρησιν τῆς ἐκκλ. μουσικῆς. Χαρακτηριστικοὶ εἶναι οἱ χρησιμοποιούμενοι ὅροι: «ἄτεχνος» (=ἀπλῇ), καὶ «οἰκονομική» (=ἐχουσα σχέσιν μὲ τὴν θεϊαν οἰκονομίαν, ἥτοι τὸ σχέδιον τοῦ Θεοῦ περὶ σωτηρίας). Δι' αὐτὸ καὶ προσθέτει, ὅτι σὺ ζεῖ τοῦτον (τὸν ἄνθρωπον) ὁ Θεὸς διὰ τῆς «ἡδονῆς» αὐτῆς. Ἰδοὺ ποία ἡ ἀληθὴς θεολογία τῆς ἐκκλ. μουσικῆς διὰ τοὺς λέγοντας ἐλαφρᾶ τῇ συνειδήσει, ὅτι «δὲν εἶναι δόγμα ἡ τέχνη», μολονότι, ὡς ἤδη εἶπομεν, πάντα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τὸ δόγμα, τὴν πίστιν, ὑπηρετοῦν, ἐμμέσως δὲ αὐτὸν τὸν ἄν-

θρωπον, ὡς κατεργαζόμενα τὴν σωτηρίαν του.

Ἀναγνωρίζεται, λοιπόν, παρὰ τῶν ἱερῶν Πατέρων ἡ ἀνάγκη νὰ ἔχῃ καὶ «ἡδονὴν τινα» τὸ ἐκκλ. ἄσμα, λόγῳ ἀκριβῶς τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ σὴν ὁ μω ς, ὥ σ τ ε ν ἂ μ ἡ π α ρ α δ ἰ ἄ π τ ε τ α ι τὸ οὐσιαστικὸν μέρος τῶν ἱερῶν ὕμνων, ὁ λόγος. Δέχονται οἱ ἅγιοι Πατέρες ὅτι «τὸ χαριέστερον ἡδέως ἐγκαταδύνει» ὡς εἶπομεν. Κατὰ δὲ τὸν Γρηγ. Νύσσης παραβάλλεται ἡ θεία διδασκαλία πρὸς τὴν τροφήν (Πρβλ. καὶ Ἀπ. Παῦλον, Α' Κορ. 3, 2—Ἐβρ. 5, 12 ἐ.), ἡ ὁποία ἀπαιτεῖ ἡδύτητα, διὰ νὰ καταποθῇ εὐχαρίστως. «Τὸ μὲν προσόψημα (καρύκεισμα) τῆς ἐδωδῆς (τῆς τροφῆς) τοιοῦτον, ὃ καταγλυκαίνεται καθάπερ τισὶν ἡδύσμασιν ἢ τῶν διδασκμάτων τροφή» (PG. 44, 444 D). Ἄλλ' ἡ μουσικὴ αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι εἰς τὴν λατρείαν, προσόψημα — ἐν καρύκεισμα, ὅχι ἡ βασικὴ τροφή. Συνοδεύει τὸ φαγητόν, δὲν τὸ ὑποκαθιστᾷ ὁμῶς. Δι' αὐτὸ καὶ δὲν ὀφείλει νὰ εἶναι ὑπερβολικῶς γλυκεῖα. Διότι τὸ ὑπερμέτρως γλυκὺ ὀλίγον ἀπέχει τοῦ πικροῦ, ὡς γνωστόν...

Ἄλλὰ καὶ ἡ ὀργανικὴ κατασκευὴ τοῦ ἀνθρώπου, λέγει ὁ αὐτὸς πατήρ, «πρὸς ἐργασίαν μουσικῆς φιλοτεχνηθεῖσα παρὰ τῆς φύσεως», καθιστᾷ ἀναγκαίαν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν μουσικὴν. Ἐχει ὁ ἄνθρωπος φωνήν, χορδὰς ὡς ἄλλο μουσικὸν ὄργανον. Ἐχει δὲ ἐν ἑαυτῷ τὸ τελειότερον ὄργανον, τὴν ψυχὴν! Εἰδικώτερον δὲ ἡ λατρευτικὴ μουσικὴ εἶναι διὰ τὸν Μ. Ἀθανάσιον ἀπόρροια τῆς θείας θελήσεως. Διότι ὁ Κύριος «τῆς πνευματικῆς ἐν ψυχῇ ἁρμονίας τὴν ἐκ τῶν λόγων μελωδίαν σύμβολον εἶναι θελήσας, τετύπωκεν ἐμμελῶς τὰς ὡδὰς ψάλλεσθαι καὶ τοὺς ψαλμοὺς μετ' ὡδῆς ἀναγινώσκεσθαι» (PG. 27, 40 C. Πρβλ. Ἰ. Χρυσ. PG. 55, 388) .. Εἶναι ἐκ Θεοῦ, λοιπόν, ἡ λατρευτικὴ μας μουσικὴ!...

Ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν δὲ καὶ ἔκτασιν τῆς «ἡδονῆς» τοῦ μέλους, λέγουν οἱ ἅγ. Πατέρες, ὅτι αὕτη ὀφείλει νὰ εἶναι τοιαύτη καὶ τοσαύτη, ὥστε νὰ «ἐμποιῇ» εἰς τὴν ψυχὴν «σώφρονα λογισμόν» (Μέγ. Βασίλ. PG. 29, 212 B). Διὰ τοῦτο πᾶσα προσπάθεια δέον νὰ καταβάλληται, «ἵνα μὴ τῇ ἡδονῇ τοῦ μέλους ἐπὶ τὰ τῆς σαρκὸς πάθη καταφερώμεθα» (Μ. Βασίλ. PG. 29, 213 C. Πρβλ. Ἰππόλ. εἰς τοὺς Ψαλμ. PG. 10, 716 D/717 A.). Τοῦτο δὲ προφανῶς συμβαί-

νει, ὅταν ἡ ἐκκλ. μουσική καταντᾷ ἀκρόαμα καὶ ἀπόλαυσις καὶ ὄχι προσευχή. Διότι ὁ Θεὸς δὲν «ζητεῖ κάλλος, οὐδὲ ῥημάτων συνθήκην, ἀλλὰ ψυχῆς ὥραν (ὁμορφίαν)» (Χρυσ. PG. 53, 42 A).

Αἱ ἀρχαί, αἱ ὁποῖαι δέον νὰ διέπουν τὴν ἀνταξίαν τοῦ ὀνόματός της λατρευτ. μουσικὴν καθορίζονται ἐπίσης: «Χρὴ μὲν καὶ ψάλλειν μετὰ συνέσεως καὶ εὐχεσθαι μετὰ νήψεως», λέγει Ἰσίδ. ὁ Πηλιουσιώτης (PG. 78, 864 A). Διότι, ὡς παρατηρεῖ ὁ ἱ. Χρυσόστομος: «Ὁ ὁὐκ ἔστι θεάτρον ἡ Ἐκκλησία, ἵνα πρὸς τέρψιν ἀκούωμεν» (PG. 49, 58). Ἄλλωστε «οὐ τοιαύτη ἡμῶν ἡ λατρεία, οἷα παρ' Ἰουδαίοις τὸ πρότερον ἦν, πολὺ τὸ αἰσθητὸν ἔχουσα καὶ πολλῆς δεομένη πραγματείας» (Χρυσ. PG. 54, 667). Ἡ ἐπένδυσις ἐνὸς ὕμνου μετὰ μουσικὴν δὲν σημαίνει καὶ ἐπίδειξιν μουσικῶν γνώσεων ἢ μεταβολὴν τῆς Ἐκκλησίας εἰς θέατρον: «Τὸ μετὰ μέλους λέγεσθαι τοὺς ψαλμοὺς οὐκ ἔστιν εὐφωγίας σπουδὴ, ἀλλὰ τεκμήριον τῆς ἀρμονίας τῶν ἐν τῇ ψυχῇ λογισμῶν. Καὶ ἡ ἐμμελής δὲ ἀνάγνωσις (=τοῦτο δὲ σημαίνει, ὅτι πάντοτε πρέπει νὰ γίνωνται ἀντιληπτοὶ οἱ λόγοι) σύμβολόν ἐστι τῆς εὐρύθμου καὶ ἀχειμάστου καταστάσεως τῆς διανοίας» (Μ. Ἀθανάσιος. PG. 27, 41 A). Ὁσπὴν προσπάθειαν καὶ νὰ καταβάλλῃ ὁ πιστός, διὰ νὰ καταστήσῃ ὡραιότερον τὸ ἄσμα του, ὑπάρχουν ἄλλα κριτήρια, δι' ὧν καταξιούται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἡ προσευχή του: «Ὁ γὰρ ἀρκεῖ τὸ ψάλλειν ἀπλῶς πρὸς τὸ ἡδυνθῆναι τῷ Θεῷ τὴν αἴνεσιν, ἀλλὰ δεῖ καὶ τοῦ βίου, καὶ τῆς προσευχῆς, καὶ τῆς ἀκριβείας (=ἡθικῆς καθαρότητος) τοῦ ἄδοντος», λέγει ὁ ἱ. Χρυσόστ. (PG. 55, 475). Διὰ τοῦτο «ἐξομολογεῖσθαι πρότερον χρὴ τὰ ἁμαρτήματα, εἴτα ὑμνεῖν τὸν Θεόν, ἵνα, τῇ ἐξομολογήσει καθαρθείσης τῆς γλώττης, καθαρὸς ὁ ὕμνος προσεγεχεθῇ» (Εὐσεβ. Καισαρείας, PG. 23, 1241 A).

Ἐν συμπεράσματι, λοιπόν, τὸ ἐκκλ. ἄσμα δὲν ἔχει σκοπὸν τὴν δημιουργίαν «ἡδονῆς», ἀλλ' εἶναι κατὰ κύριον λόγον ἔκφρασις τῆς ἐν τῇ ψυχῇ βιώσεως τοῦ μυστηρίου τῆς Σωτηρίας. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δὲ λεχθέντων δυνάμεθα πλέον νὰ καθορίσωμεν καὶ τὸ περιεχόμενον, τὸ ὁποῖον λαμβάνει πατερικῶς ὁ ὅρος «ἡδονή», ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ἄσμα τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς λατρείας. Ἀντι-

τιθεμένη αὕτη πρὸς τὴν «ἀπατηλὴν ἡδονήν», ἣν δημιουργεῖ ἡ μουσική τοῦ «κόσμου τούτου» (πρβλ. τὸ περιεχόμενον τῆς ἐννοίας «κόσμος» ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ), σημαίνει τὴν ὑπὸ μελωδίας ἀπλῆς, ἀπεριτέχνου καὶ εὐμνημονεύτου, ἐν «συνέσει» δὲ καὶ «κατανύξει» ψαλλομένης, ἐπιτυγχανομένην διέγερσιν (τοῦ συναισθηματικοῦ) τῆς ψυχῆς τοῦ πιστοῦ, τόσον καὶ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ διώσῃ οὗτος τὴν «θεολογίαν» τοῦ ὕμνου καὶ τὸ μυστήριον τῆς ἀπολυτρώσεως, μετὰ κύριον καὶ μοναδικὸν σκοπὸν τὸν ἁγιασμόν του.

6) Ἄλλ' οἱ ἐπιθυμοῦντες τὴν «αἰθητικὴν δελτίωσιν» τῆς Β.Ε.Μ. διαπράττουν πρὸς τοῦτοις καὶ ἐν σημαντικὸν μεθοδολογικὸν σφάλμα. Συγκρίνουν τὴν μουσικὴν τῆς Ὁρθ. Λατρείας πρὸς ἐκείνην τοῦ Χριστιανισμοῦ τῆς Δύσεως. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ συγκρίνωμεν τὰ ἀσύγκριτα καὶ νὰ συγχέωμεν τὰ ἀσύγχυτα... Ὁρθόδοξος καὶ Δυτικὴ ἐκκλησία. μουσικὴ διαφέρουν οὐσιωδῶς. Ὁ σκοπὸς ἄλλωστε, εἰς τὸν ὁποῖον κατατείνουν ὁ ὀρθόδοξος καὶ ὁ δυτικὸς μελωδός, δὲν εἶναι ὁ αὐτός. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν προκειμένου περὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἔχομεν Μελωδόν. Εἰς τὴν Δύσιν ὅμως ἔχομεν συνθετήν, ὅπως καὶ εἰς τὴν κοσμικὴν μουσικὴν δηλαδὴ. Ὁ πρῶτος μελωδὸν προσεύχεται· ὁ δεύτερος βασικῶς καὶ κυρίως «κάνει τέχνην» εἰς τὸν χῶρον τῆς Ἐκκλησίας... Ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία λ.χ. μεταχειρίζεται τοὺς ὅρους Cantus, Cantare, Cantor ἐπὶ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ πολιτικοῦ ἄσματος ἀδιαφόρως. Ἡ ἐλληνικὴ ὅμως διακρίνει ταῦτα. Ὁ λαὸς οὕτω λέγει τραγούδι, τραγω(ου)δῶ, τραγουδιστής, ἀλλὰ ψάλλω, ψαλμῳδία, ψάλτης. Οἱ μελωδοὶ τῆς ὀρθ. Ἐκκλησίας ἦσαν ἀσκηταὶ ἐν τῇ κυρίᾳ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ. Ἦσαν δὲ οἱ αὐτοὶ καὶ μελωδοὶ καὶ ὕμνογράφοι. Τὸ συναμφότερον τοῦτο ὑπενόει ὁ ὅρος «μελωδός». Ἀργότερον θὰ ἐμφανισθοῦν οἱ «μεταμελωδικοὶ ὕμνογράφοι», ὡς ὀνομάζει τοὺτους ὁ καθηγ. κ. Ν. Τωμαδάκης, γράφοντες δηλ. μόνον ὕμνους, ἐπὶ παλαιῶν μουσικῶν προτύπων, τὰ ὁποῖα ὅμως ἔχουν πλέον καθιερωθῇ. Πάντες δὲ οὗτοι ἔγραφον ὕμνους ὄχι ὡς ποιητικὰ γυμνάσματα, ἀλλ' ὡς ὑπόργημα ἐκκλησιαστικόν, ὡς «ἄσκησιν» καὶ ἔργον μετανοίας. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἔδαπτον τὸν κάλαμον εἰς τὰ νάματα τῆς πίστεως τῶν καὶ τὰ δάκρυα τῆς μετανοίας τῶν. Τὴν ἱκανότητα τοῦ «μελωδεῖν» ἐλάμβανον ἐκ

Θεοῦ (Πρβλ. περιπτώσεις Ῥωμανοῦ, Ἰωσήφ τοῦ Σικελοῦ κλπ). Δὲν ἦτο δι' αὐτοὺς τὸ μελωδεῖν πεδίον ἀνταγωνισμοῦ καὶ ἐπιδείξεως ἱκανοτήτων. Οὐδεμίαν διάκρισιν ἐπεδίωκον (Ἡ διήγησις περὶ τῶν ἀναστασίμων κανόνων Ἱ. Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμᾶ τοῦ Μαΐουμᾶ θέλει νὰ δείξῃ μόνον τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πρώτου). Ὁ ὁρθ. Μελωδὸς ἐνδιαφέρεται ὄχι διὰ τὴν μελωδίαν, ἢ γενικῶς τὴν μουσικὴν καθ' ἑαυτήν. Ἡ μουσικὴ του εἶναι μέσον, ἵνα ὁ λόγος, ὡς εἵπομεν, («τῶν ῥημάτων ἢ δυνάμεως») καταστῇ κατανοητὸς καὶ εὐληπτός εἰς τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ. Πολλοὶ ὕμνογράφοι (οἱ κατὰ τὰ ἀνωτέρω «μεταμελωδικοί») δὲν διστάζουν νὰ μείνουν ὕμνογράφοι μόνον. Ὅχι μόνον διὰ τὴν ἑλλειψιν ἐμπνεύσεως, ἢ ὁποία δὲν ἐγκαταλείπει ποτέ, κυρίως τὸν Ἑλληνα, ἀλλὰ διότι, ὡς πιστεύομεν, ἔρριπτον πάντοτε τὸ βάρος εἰς τὸν λόγον τῶν ὕμνων, τὰ δὲ μουσικὰ πρότυπα ἦσαν ἀπὸ τοῦ Ι—ΙΑ' αἱ. ὑπεραρκετά, ἐπιδληθέντα μάλιστα διὰ τῶν αἰώνων, καὶ ὡς «ἱερά» πλέον — κατὰ τὸν Wellesz — θεωρούμενα.

Ὁ δυτικὸς συνθέτης τῆς ἐκκλησίας ἀντιθέτως ἀνάγει τὴν μουσικὴν εἰς σκοπὸν. Ὁ λόγος τῶν ὕμνων τῆς Δ. Ἐκκλησίας, τολμῶμεν νὰ εἴπωμεν, εἶναι ὡς παιδικὰ ποιήματα ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν βυζαντινὴν ὕμνογραφίαν! Τοῦναντίον ἡ μουσικὴ ἐκεῖ εἶναι λίαν περίτεχνος, πομπώδης τέχνη. Ἀλλ' ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ φύσις τῶν ὁρθοδόξων ὕμνων ἀπαιτεῖ καὶ ἀνάλογον μουσικὴν. Οἱ οἱ λόγοι, τοιαύτη καὶ ἡ μουσικὴ τῶν. Ἡ δωρικὴ μεγαλοπρέπεια τοῦ ὁρθοῦ. ὕμνου ἀπαιτεῖ καὶ μουσικὴν, ἔχουσαν ὡς βασικὸν γνώρισμα τὴν ἀπλότητα. Διὰ τοῦτο ἐν ἀρχῇ εἵπομεν, ὅτι δὲν ἔχομεν εἰς τὴν Ὁρθ. Ἐκκλησίαν κατ' οὐσίαν αὐθυπόστατον μουσικὴν, ἀλλὰ μουσικὴν τῶν ὁρθοδόξων ὕμνων. Λόγος καὶ μουσικὴ εἰς τὸν ὁρθ. ὕμνον, ἀρρήκτως καὶ ὁργανικῶς συνδεδεμένα, ἀποτελοῦν ἐρμηνείαν τοῦ Μυστηρίου τῆς Σωτηρίας. Ἐρμηνείαν καὶ δίδωσιν τῆς Θ. Ἀποκαλύψεως. Ὁ ὁρθ. ὕμνος — μὲ τὴν μουσικὴν του — ἀποβαίνει μυστικὸς διάλογος Πλάσματος καὶ Πλάστου, ὁδηγὸν τὸν πιστὸν εἰς τὴν μετ' Ἐκείνου μυστικὴν ἑνωσιν. Πρέπει δὲ νὰ γνωρίζωμεν, ὅτι εἰς ὅλας γενικῶς τὰς ἐκφάνσεις τῆς Ἐκκλ. Τέχνης «εἰς μὲν τὴν Δύσιν», κατὰ τὸν καθηγ. Στεφανίδην, «καταβιδάσκεται ὁ οὐρανὸς εἰς τὴν γῆν, ἐνῶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν ἀναβιδάσκεται ἡ γῆ εἰς τὸν οὐρανόν».

Ὅφειλομεν ὁμῶς, διὰ νὰ εἴμεθα συνεπεῖς πρὸς τὰ πράγματα,

ἀλλὰ καὶ νὰ στηρίζωμεν ἐν τῇ προσηλώσει εἰς τὴν ὁρθ. παράδοσιν τοὺς θαυμάζοντας τὴν δυτικὴν ἐκκλ. μουσικὴν τέχνην ἀδελφούς, νὰ εἴπωμεν, ὅτι καὶ αὕτη ἡ Ρκαθολικὴ Ἐκκλησία ἀπὸ τινος δημιουργεῖ νέα κριτήρια ἀξιολογήσεως τῆς ἐκκλ. μουσικῆς, ὅσον καὶ ἂν ἡ ὑπέρβασις τοῦ βαρέος φορτίου τῆς παραδόσεώς της εἶναι δυσχερεστάτη. Διὰ τῆς φωνῆς τινων παπῶν καὶ μουσικολόγων της ἡ Παπικὴ Ἐκκλησία παρεδέχθη, ὅτι «ἡ οἰκεία μουσικὴ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι μουσικὴ καθαρῶς φωνητικὴ» (Motu Proprio τοῦ πάπα Πίου X, «Tra le Sollecitudini» 22) 11) 1903, Acta Apostolici Sedis, τ. 36. Βλ. καὶ J. Gelineau μν. ἔργ. σ. 188—202). Ἀλλὰ καὶ ὁ Πίος XI (Divini Cultus 7:) λέγει: «Ὅφειλομεν νὰ θεβαιώσωμεν ἐνταῦθα, ὅτι τὸ ἄσμα τῇ συνοδείᾳ ὁργάνων δὲν συνιστᾷ κατ' οὐδένα τρόπον τὸ ἰδεώδες τῆς μουσικῆς τῆς Ἐκκλησίας». Ἀλλὰ καὶ τὸ ἄρθρον 116 τῆς περὶ Θείας Λειτουργίας Constitutio τῆς Β' Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ (Edition de Centurion, Paris 1963, σ. 109) λέγει: «Ἡ Ἐκκλησία (=δυτικὴ ἐν προκειμένῳ) ἀναγνωρίζει ἐν τῷ γρηγοριανῷ ἁσματι (=πρόκειται περὶ τοῦ συντηρητικοῦ ἁσματος τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας, ἔχοντος μακρὰν συγγένειαν πρὸς τὴν B.E.M.) τὸ κυρίως ἄσμα τῆς ῥωμαϊκῆς λειτουργίας». Ταῦτα δέ, καίτοι δὲν ἀπορρίπτεται τὸ ὄργανον, ὡς «καθιερωθέν» ὑπὸ τῆς παραδόσεως πλέον (κεφ. 120, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 110). Τὰ αὐτὰ λέγονται εἰς πλεῖστα σημεῖα τῶν περὶ Λατρείας ἀποφάσεων τῆς Β' Βατικανείου Συνόδου, ὡς καὶ εἰς τὰ ἤδη γραφέντα πολλὰ καὶ ποικίλα σχόλια τῶν διατάξεων αὐτῶν, εἰς διαφόρους γλώσσας.

γ) Ὑπάρχει ὁμῶς, εἵπομεν, καὶ λόγος ἀντικειμενικός. Ἡ παρατηρουμένη παρ' ἡμῖν ἀνομοιομορφία ὡς πρὸς τὴν χρησιμοποιουμένην — καὶ τὴν ἐπιζητουμένην — κατὰ τὴν λατρείαν μας μουσικὴν, ἐκτεινομένη ἀπὸ τῆς ἀποκρουστικῆς ῥινοφωνίας, καὶ τῆς «παραδοσιακῆς» μορφῆς (πλὴν μὲ τὰς ποικίλας, αὐθαιρέτους, πολλάκις δὲ συγκρουσμένας καὶ κατὰ κανόνα καταπονητικὰς ἐκτελέσεις), μέχρι τῆς ἀπαραδέκτου δι' ὁρθόδοξον ναὸν τετραφωνίας ἢ ἄλλως «κανταδιστικῆς» πολυφωνίας, ἔχει, νομίζομεν, βασικὸν γενεσιουργὸν αἷτιον τὴν μὴ συνειδητοποίησιν τῆς υπάρξεως δύο εἰδῶν τῆς ἐχοῦσης θρησκευτικὸν περιεχόμενον μουσικῆς. Αὕτη διακρίνεται: α) εἰς

τὴν λατρευτικὴν καὶ 6) εἰς τὴν θρησκευτικὴν μουσικὴν (Πρβλ. ἀνάλογον διαίρεσιν τῆς (Ιερᾶς) βυζαντ. ποιήσεως ὑπὸ τοῦ Καθηγ. κ. Ν. Τωμαδάκη ἐν: Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία καὶ Ποίησις, Ἀθήναι 1965, σ. 9—12, ὡς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἄρθρον ἐν ΕΕΒΣ, 28 (1958) σ. 67 ἐ.). Καὶ ἡ μὲν λατρευτικὴ μουσικὴ, ἐνοῦται μὲ λόγον, ὁ ὁποῖος περιγράφει τὸ Θεῖον ὅχι ὅπως ζῇ καὶ ἀντιλαμβάνεται αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ὡς τοῦτο ἀπεκαλύφθη. Εἶναι αὐτὸ τὸ δόγμα, ἡ πίστις τῆς Ἐκκλησίας μας, ἐν ποιητικῇ μορφῇ καὶ μετὰ μέλους (Πρβλ. Ὀκτώηχον Ἰω. Δαμασκηνοῦ). Δὲν ἐκφράζει προσωπικὰ συναισθήματα. Καὶ γνωστὸς νὰ εἶναι ὁ «μελωδός» ὁ ὕμνος παραμένει ἀπρόσωπος. Ἡ μουσικὴ αὐτὴ δὲν ἀνάγει ἀπλῶς τὴν ψυχὴν πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλὰ συνάμα ἐνώνει αὐτὴν μὲ Ἐκείνον. Ἀποβαίνει πεδῖον συναντήσεως Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ἐν τῇ μυστηριακῇ ζωῇ τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς μουσικῆς, ὁμοῦ μὲ τὸν λόγον, ἐπιτυγχάνει τὴν ἔξαρσιν τῆς ψυχῆς ὑπὲρ τὴν ὕλην καὶ τὸν κόσμον, υπογραμμίζει δὲ τὴν θεῖαν παρουσίαν ἐν τῷ κόσμῳ. Διὰ τοῦτο μόνον αὕτη πραγματοποιεῖ τὴν «συνέλιξιν» τῆς ψυχῆς, τὴν ἐπιστροφὴν τῆς ψυχῆς εἰς ἑαυτήν, πρὸς κατάνυξιν καὶ μετάνοιαν. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν μουσικὴν ὀφείλει νὰ «διδασχθῇ» καὶ ὁ πιστὸς νὰ ζητῇ εἰς τὴν ὁρθ. Ἐκκλησίαν.

Ἀντιθέτως ἡ ἐκφρασις θρησκευτικῶν βιωμάτων διὰ τῆς μουσικῆς ἀποτελεῖ τὴν λεγομένην θρησκευτικὴν μουσικὴν, ἥτοι προσωπικὴν μουσικὴν. Τὸ θεῖον ὑμνεῖται ἐδῶ ὅχι ὅπως τοῦτο ἀπεκαλύφθη, ἀλλ' ὡς ζῇ αὐτὸ ὁ πιστὸς. Ἀποτελεῖ ἡ μουσικὴ αὕτη ἐκφρασιν τῶν διακατεχόντων τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου συναισθημάτων πρὸ τῆς θείας παρουσίας. Τὰ δύο ταῦτα εἶδη τῆς μουσικῆς ἔχουν ὡς πρὸς τὸ ὑποκείμενόν των, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, οἷαν σχέσιν καὶ τὰ δύο ἤδη τῆς ποιήσεως, ἡ δημοτικὴ καὶ ἡ λογία.

Ἡ θρησκευτικὴ, λοιπόν, μουσικὴ καὶ ἐπὶ ὀρθοδόξου ἐδάφους (ἐπὶ τῶν κανόνων τῆς ΒΕΜ ἢ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς τέχνης στηριζομένη, ἀδιάφορον) ἀνήκει εἰς τὸν χῶρον τῆς συναντήσεως, εἰς τὴν οἰκίαν, τὸ γραφεῖον, ὅπουδῆποτε ἐκ τῶς τοῦ Ν.α.ο.ῦ. Τὸ πρόβλημα ὅμως ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι,

ἐνῷ ἡ μουσικὴ αὕτη εἰς τὴν Δύσιν ἀνεπτύχθη ὑπερβαλλόντως, ἡμεῖς οἱ ὀρθόδοξοι δὲν ἔχομεν εἰσέτι ταιαύτην μουσικὴν ἱκανῶς ἀνεπτυγμένην, οὔτε δὲ καὶ ἐμάθομεν νὰ τὴν χρησιμοποιῶμεν δεόντως. Ἀν ἐξαίρεση τις λ.χ. τὸ ὁρατόριον τοῦ Π. Πετρίδη «Ἅγιος Παῦλος» (βλ. ἡμέτερον ἄρθρον ἐν Θρ. καὶ Ἠθ. Ἐγκυκλοπ. Θ (1966) σ. 945/6) καὶ τινὰ ἄλλα ἔργα, ἡ θρησκευτικὴ μουσικὴ τυγχάνει παρ' ἡμῖν σχεδὸν ἀνανάπτυκτος. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ φιλόμουσος (ἐν γενικῇ ἐννοίᾳ) ὀρθόδοξος ζητεῖ αὐτὴν πολλακίς, ἐκ λόγων συγχύσεως καὶ ἀγνοίας τῆς οὐσίας τῆς ΒΕΜ, ἐν τῷς τοῦ Ν.α.ο.ῦ. Οὕτως ὅμως ἀποκαλύπτεται καὶ ἐν κενόν μας. Παραλλήλως πρὸς τὴν θρησκευτικὴν ποίησιν, εἶναι ἀνάγκη νὰ καλλιεργῶμεν οἱ ὀρθόδοξοι καὶ τὴν θρησκευτικὴν κατὰ τὰ ἀνωτέρω μουσικὴν!

8) Συμπέρασμα. Ἀνάγκη συνεχέως τῆς λατρευτικῆς ὀρθοδόξου παρὰ δόσεως.

Ἐν συμπεράσματι, ὁ Θεὸς μᾶς ἐπεφύλαξε τὴν ὑψίστην τιμὴν νὰ εἴμεθα θεματοφύλακες τοῦ θησαυροῦ τῆς ἀληθοῦς πίστεως καὶ λατρείας Του. Εἶναι, λοιπόν, ἱερὸν χρέος μας νὰ διατηρήσωμεν ταῦτα οἷα ὀφείλουν νὰ εἶναι. Ἡ ὁρθ. Ἐκκλησία εἶναι Κοινωνία τῆς Χάριτος, ἥτις διὰ τῶν μυστηρίων καὶ ἐν τῇ λατρείᾳ, οἰκιοῦται ὑπὸ τῶν πιστῶν. Τὴν καθαρότητα δὲ καὶ αὐθεντικότητα τῆς ὁρθ. Λατρείας παρελάβομεν ὡς ἱερὰν σκυτάλην ἐκ τῶν χειρῶν τῶν προαπελθόντων Πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν. Ταύτην δ' ἀκριβῶς καλούμεθα καὶ ἡμεῖς νὰ παραδώσωμεν εἰς τοὺς ἐπιγενομένους. Ἀναπόσπαστον ὅμως στοιχεῖον τῆς λατρείας μας καὶ ἡ μουσικὴ αὕτης, ὀφείλει νὰ διατηρῇ πάντοτε τὸ ἥθος ἐκεῖνο, τὸν ὁποῖον καὶ τὴν κατὰ ξιώνει ὡς μουσικὴν τῆς ὁρθ. Ἐκκλησίας. Ὁ κίνδυνος δὲ νοθεύσεως τῆς λατρείας μας ἐκκινεῖ ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους, ὅταν ἔχωμεν ἐπιτρέψει εἰς τὸν ἑαυτὸν μας νὰ μὴ ἔχη πλέον ἡ λατρεία μας ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν ζωὴν μας, νὰ τὴν βλέπωμεν δὲ εἴτε ὡς καθαρῶς τυπικὴν ὑποχρέωσιν, ἢ ὡς αἰσθητικὴν ἀπόλαυσιν. Ὁμιλήσαμεν

άνωτέρω περί τῆς ἐν τῇ λατρείᾳ ἡδονῆς, ἡ ὁποία ὅμως ἔχει τὰ δ-
ριά της. Μόνον, λοιπόν, ὅταν βλέπω μεν
τὴν λατρείαν μας ὡς τὸν χῶρον καὶ
τὸν χρόνον τῆς ἐνώσεώς μας μετὰ τὸν
Θεόν, θὰ δίδωμεν καὶ εἰς τὴν μουσι-
κὴν τῆς τῆς ἀληθῆς ἐννοίας τῆς. Ἄλλως
δὲν θὰ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ποτὲ μεταξὺ ναοῦ καὶ θεάτρου,
θὰ συμβαίνει δὲ ὅτι θαυμασίως περιγράφει Γρηγ. ὁ Νύσσης: «Δι-
πλῆς γὰρ οὖσης ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τῆς ἡδονῆς· τῆς μὲν ἐν ψυ-
χῇ δι' ἀπαθείας ἐνεργουμένης, τῆς δὲ διὰ πάθους ἐν σώματι, ἥνπερ
ἂν ἐξ ἀμφοτέρων ἡ προαίρεσις ἔληται, αὕτη κατὰ τῆς ἐτέρας τὸ
κράτος ἔχει. Ὡς εἴ τις πρὸς τὴν αἴσθησιν βλέποι, τὴν δι' αὐτῆς ἐμ-
φυομένην τῷ σώματι ἡδονὴν ἐφελκόμενος, ἄγευστος τῆς
θείας εὐφροσύνης διαβιώσεται, διότι
πέφυκέ πως ἐπισκοπεῖσθαι τὸ κρεῖττον
ὅπου τοῦ χείρονος. Οἷς δ' ἂν ἐπιθυμία τὴν πρὸς τὸ
θεῖον ἔχει ῥοπήν, τούτοις ἀνεπισκότητον μένει τὸ ἀγαθόν, καὶ
φευκτὸν ἅπαν νομίζεται εἶναι τὸ κα-
ταγοητεῦον τὴν αἴσθησιν. Διὰ τοῦτο ἡ ψυχὴ,
ὅταν μόνῃ τῇ θεωρίᾳ τοῦ ὄντος εὐφραίνεται, πρὸς οὐδὲν ἐγρήγορε
τῶν ἐνεργουμένων καθ' ἡδονὴν δι' αἰσθήσεως· ἀλλὰ πασάν
σωματικὴν κατακοιμήσασα κίνησιν,
γυμνῇ τε καὶ καθαρᾷ τῇ διανοίᾳ διὰ τῆς θείας ἐγρηγόρσεως, δέ-
χεται τοῦ Θεοῦ τὴν ἐμφάνειαν». (Εἰς τὸ
ἄσμα ἁσμάτων, ὁμιλία XI, PG. 44, 893 CD).

Ὅσα ἀνωτέρω ἐγράφησαν, ἐλέχθησαν ἐξ ἀγάπης πρὸς τὴν
ἀλήθειαν καὶ πρὸς στήριξιν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι κρατοῦν τὰς ἱερὰς
τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἐθνους παραδόσεις καὶ ἐπ' αὐτῶν κι-
νούμενοι οἰκοδομοῦν τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τῆς ζωῆς των. Ἐλέ-
χθησαν ὅμως καὶ δι' ὅσους, ἐν πνεύματι κατανοήσεως καὶ εἰλικρι-
νείας, ἐπεθύμουν νὰ ἴδουν τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν περὶ τῆς χρήσε-
ως ἢ μὴ τῶν ὀργάνων καὶ δὴ καὶ τοῦ Ἀρμονίου ἐν τῇ ὀρθοδ. Λα-
τρείᾳ. Τοῦτο δέ, ἵνα πεισθοῦν ἔτι μᾶλλον περὶ τῆς ὑπεροχῆς καὶ
ἐπαρκείας διὰ τὴν λατρείαν μας τῆς Βυζ. Ἐκκλ. Μουσικῆς, τὴν
ὁποίαν καθαίροντες ἀπὸ πάσης τυχόν ξενικῆς ἐπιδράσεως καὶ δια-

τηροῦντες πάντοτε ἀνόθευτον, δεόν νὰ κρατῶμεν ὡς ἀνεκτιμήτου
ἀξίας κειμήλιον, καὶ ὡς τὴν μόνην ἱκανὴν νὰ (μᾶς) ἐξασφαλίσῃ
τὴν «ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ» τοῦ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ λατρείαν.

Ὡς πρὸς ἐκείνους δέ, οἱ ὅποιοι ἐπιμένουν εἰς τὴν προσπάθειαν
μῆς «αἰσθητικῆς ἀνακαινίσεως», καὶ μεταβολῆς ἀκόμῃ, τῆς παρα-
δεδομένης μουσικῆς τῆς ὀρθ. λατρείας, μὴ θέλοντες νὰ ἀπαλλαγοῦν
ἐκ τῶν παρωπίδων τῶν προκαταλήψεων καὶ τῆς ἀκρισίας, ἐπανα-
λαμβάνομεν μετὰ τοῦ ἱ. Χρυσοστόμου: «Καὶ οἶδα μὲν, ὅτι δόξω κα-
ταγέλαστος εἶναι τούτων ἐπιλαμβανόμενος, καὶ πολλὴν ὀφλήσω
παρὰ τοῖς πολλοῖς ἄνοιαν τοὺς παλαιούς (ἀλλὰ καὶ «καινοὺς», λέ-
γομεν ἡμεῖς) νόμους μετακινῶν... πολὺς γὰρ τῆς
συνηθείας ὁ παραλογισμός. Ἄλλ' ὅμως οὐ
παύσομαι λέγων» (Εἰς Α' Κορινθ. 12, 5. PG. 61,
103):

Σημ. Ἡ ἑλλειψις ὑπογεγραμμένου ὑπὸ τά: ἀ, ἁ, ἄ, ἥ, ὦ καὶ ὦ ὀφείλεται
εἰς λόγους τεχνικούς.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΔΗΜ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ
Θ Ε Ο Λ Ο Γ Ο Υ

ΑΡΜΟΝΙΟΝ

ΚΑΙ

ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΣ

ΕΞΕΤΥΠΩΘΗ ΤΟΝ ΑΥΓΟΥΣΤΟΝ ΤΟΥ 1970, ΕΙΣ
ΤΑ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ «ΟΡΘΟ-
ΔΟΞΟΣ ΤΥΠΟΣ», ΖΩΟΔΟΧΟΥ ΠΗΓΗΣ 109, ΑΘΗ-
ΝΑΙ, ΤΗΛ. 611-792.